

## Balassa Krisztián

---

# A Somossy Károlyhoz köthető műintézmények vizsgálata kommunikációs szempontból

### Absztrakt

Ez a tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem művészeti igazgatás és művészetmenedzsment szakán megvédett szakdolgozatom szerkesztett változata. Arra a feladatra vállalkozom benne, hogy a kiegyezéstől egészen a millenniumi ünnepek utáni századfordulóig (1867–1903) elvégezzem a kor nagy hatású alakja, Somossy Károly által létrehozott műintézmények kommunikációs vizsgálatát. Dolgozatomban körüljárom, hogy ebben a korban mennyire volt fontos a mai értelemben vett kommunikáció, PR és marketing, ezekhez milyen eszközök álltak rendelkezésre, kik és hogyan használták őket, mekkora közönségbevonzó hatásuk lehetett, továbbá hogy valószínűsíthető-e az állítás, miszerint a nyomtatott sajtó volt a korban a legfontosabb kommunikációs eszköz, és amennyiben igen, akkor ezt miképpen használta a szórakoztatóipar. Vizsgálati módszernek azt választottam, hogy a kommunikáció alapfogalmainak tisztázása

10.56044/UA.2024.2.2

után összevetem a kor népszerű sajtótermékeit, a különböző műintézmények hirdetéseit, reklámfogásait. Az idézetekben megőriztem a korabeli helyesírást. Terjedelmi korlátok okán a legnagyobb és legjobban dokumentált intézmény, a Somossy Mulató<sup>1</sup> és az ugyanabban az épületben ma is működő Budapesti Operettszínház adatait és kommunikációját hasonlítom össze. Ez az az épület, amely közel tíz éven keresztül, 1894-től Somossy haláláig (1903) meghatározta az éjszakai életről, a szórakozásról és a szórakoztatásról alkotott ismereteinket, és utat nyitott Magyarországon a műzsák nevetlen gyermekének, az operettnek, hogy elindulhasson világhódító útjára.

**Kulcsszavak:** Somossy Károly, Budapesti Operettszínház, PR, marketing, kommunikáció, szórakoztatóipar, színház

## Somossy és műintézményei

A több mint százötven évvel ezelőtti kiegyezés idejétől egészen a millenniumi ünnepségek utáni századfordulóig (1867–1903) tartó időszak mára szinte elfeledett szórakoztatóipari „keresztapja” az élet császáranak nevezett Somossy Károly (1828–1903) volt. A fellelhető adatok szerint ő alkotta meg a „Pesti Broadway” elnevezést (Buza 2020, 126), hatása beleivódott a budapesti kövekbe, falakba, és habár épületeinek, alkotásainak nagy része a boldog békeidők balsorsú szerencsejátékosaihoz hasonlóan eltűnt, emléke és tagadhatatlan érdemei estéről estére velünk élnek színházainkban, színműveinkben és operettjeinkben, szerte a magyar fővárosban. Ahogy az orosz irodalom Gogol *Köpnöyegéből*, úgy tulajdonképp a modern magyar szórakoztatóipar meg Somossy frakkjából, stílusosabban a cilinderéből bukkant elő, aki, habár nem talált ki semmi olyat, ami azelőtt ne létezett volna, viszont sajátos módszereivel, látásmódjával tökélyre fejlesztette és meghonosította a szórakoztatás több műfaját is, amelyek később origónak számítottak Magyarországon, és példaként szolgáltak Európának. Sokan próbálták leutánozni a mérhetetlen eleganciával és stílussal megálmodott ötleteit, de a korszak lezárultával, az újabb műfajok és szokások megjelenésével nem tudták tartani az iramot, rengetegen vallottak kudarcot. Többek

<sup>1</sup> Mivel az évtizedek folyamán több Somossy Orfeum is létezett, fontosnak tartom leszögezni, hogy habár legnagyobb operettjeink a valamikori Új Somossy Mulatóban, vagyis a későbbi Király Színházban lettek bemutatva, mégis a Nagymező utca 17. szám alatti Budapesti Operettszínház adataira támaszkodom, mert ez az intézmény jelenleg is működik, és összevethető adatokkal rendelkezünk róla.

között maga Somossy is, akinek élete alkonyán történt bukásához hozzájárult a tény, hogy a századfordulóhoz érkezve képtelen volt többé felismerni a szabályt, amelyet pedig egész életén át példamutatóan követett: hogy a világ állandóan változik, és ahhoz, hogy sikeresek maradjunk, nekünk is változnunk kell.

## A kommunikáció fogalma

Mielőtt azonban belefognék a Somossy Károly nevéhez köthető szórakoztatóipari műintézmények kommunikációjának a vizsgálatába, tekintsük át, mit takar a kommunikáció fogalma. Az *Idegen szavak és kifejezések szótárában* (Bakos 2002, 41) a kifejezésnek négy jelentése is megtalálható. A szó latin alakja *communicatio*, *-onis fn* Jelentése: 1. közzététel 2. teljesítés, megadás 3. *ret* a gondolatok közlése a hallgatókkal. A *Kommunikáció* (Horányi 1977, 5) című könyv értelmezésében a *kommunikáció lat* 1. tájékoztatás, (hír)közlés, 2. *inf* információk közlése és cseréje valamilyen erre szolgáló eszköz, jelrendszer (nyelv, gesztus stb.) útján, 3. *ritk* közlemény, összeköttetés, közlekedés, érintkezés. A kommunikáció jelentését a kölcsönös információcserére alapozva közlési folyamatként értelmezhetjük.

A fenti definíciók alapján kijelenthetjük, hogy a kommunikáció kétirányú folyamat, és szükség van hozzá egy küldőre, aki az üzenetet kódolja és átadja, valamint egy fogadóra, aki ezt az üzenetet dekódolja és értelmezi. Minél hatékonyabb a kommunikáció, annál könnyebben értelmezhető az üzenet. De mitől lehet hatékony a kommunikáció, és mi a célja? Minden esetben az üzenet minél érthetőbb és világosabb közvetítése, amely elősegíti a küldő és a fogadó közötti kölcsönös megértést. További céljai között szerepelhet a konfliktusok megoldása, a társadalmi, szakmai és személyes fejlődés, az együttműködés fokozása és a kapcsolatok építése.

Általában négyféle kommunikációt különböztetünk meg, azonban ezeknek különböző típusaik lehetnek. Fajta szerint a kommunikáció lehet szóbeli vagy nonverbális, vizuális vagy írásbeli. Jelen dolgozatban az utóbbi kettővel foglalkozom. A szóbeli kommunikáció (Bányász 2008) egyidős az emberrel, kb. negyvenezer éves múltra tekint vissza, gyors és közvetlen, eszközmentes, alapformája a beszéd, érzékelhető formája a hang, térben és időben kötött, nyílt és laza szerkezetű, szegényesebb a szókincse, kevesebb az információ és az üzenet, a hallgató visszajelzése pedig alakíthatja a további szövegformálást, valamint minden esetben nonverbális jelek kísérik (mimika, gesztikulálás). Típusai: szemtől szemben vagy médium közvetítése által zajló kommunikáció. Idesoroljuk a nyelvet,

a hangszínt, a hangerőt és a beszédtempót is. „A nonverbális kommunikáció a verbális kommunikációt kísérő analóg nyelvi kódok összessége. Jellemzője, hogy nem mindig szándékolt közlés, de tanulható és kontrollálható. Érzékelése nem tudatos, egyezményes jelrendszere nincs, de alkalmazását szocializált szabályok, közmegegyezések határozzák meg. Ettől függetlenül kultúrspecifikus. A verbalitás közösségi jellegével szemben inkább személyes, valamint nehezen dekódolható, illetve könnyen félreérthető” (Kővágó 2009, 155–156). Típusa lehet a testtartás (testbeszéd), az arc kifejezés, az érintés, a szemkontaktus és a gesztusok. Az írásbeli kommunikáció megjelenése i. e. 6000–5000-re tehető, lassú és közvetett formában él, eszközigényes, térben és időben kötetlen, zárt és kötött szerkezetű, több idő áll rendelkezésre a pontos megfogalmazáshoz, gazdag szókinccs jellemzi, sok információ átadására alkalmas, de nincs közvetlen visszajelzés, kevés nonverbális jel kíséri. Ilyen lehet bármilyen írott médium, az újság, a blog, az e-mail, a cikk, a könyv stb. A vizuális kommunikáció esetében az információs csatorna lehetővé teszi, hogy az üzenet vizuálisan kommunikáljon a befogadóval grafikai elemeken keresztül, amelyek lehetnek illusztrációk, képek, színek stb. Megjelenési formái a rajzok, plakátok, elektronikus eszközök, a televízió vagy az internetes kommunikáció.

## PR, marketing és reklám

A PR fogalma a Károli Gáspár Református Egyetem digitális tankönyve (Sepsi és Lázár 2013) szerint a bizalomépítés művészetét és gyakorlatát jelenti. „A Magyar PR Szövetség 1993. évi közgyűlésén elfogadott értelmezés szerint »egy szervezet kommunikációjának szervezése«.”<sup>2</sup> A tankönyv a PR-t nem tekinti önálló tudománynak, de úgy véli, része a vezetés és a szervezés tudományának. Marketing és PR tekintetében a *Kotler-modellt* (lásd Kotler 1998) gondolja érvényesnek, ahol a marketing és a PR önálló halmazok, közös metszettel.

A marketing a fent említett tankönyv szerint röviden a „szükségletek jövedelmező kielégítését jelenti”, továbbá a szerzők idézik az Amerikai Marketing

<sup>2</sup> „A PR a közönség és valamilyen szervezet közötti viszonytal foglalkozó tevékenységrendszer [...]. Feltételezi a kétoldalú (visszacsatolós) kapcsolatépítést, alkalmazkodik a társadalom érdekeihez, formálja, és ha kell, módosítja a szervezet és dolgozóinak magatartását [...]. Célja, hogy az emberek tudatában kialakuló kép – az »imázs« – kívánatos legyen, elismerést sugalljon. Mert amiről elhiszi az ember, hogy értékes, arra igényt tart, azért fizet, arra szavaz [...]. Analóg magyar megfelelője nincs, szakkifejezései lehetnek: közvélemény-formálás, kapcsolatápolás, kapcsolatszervezés, kapcsolatépítés stb.” Lásd Sepsi és Lázár 2013.

Szövetség definícióját, miszerint a marketing olyan szervezeti funkció és eljárás, amely a vásárlók számára értéket teremt, kommunikál és közvetít, valamint az ügyfélkapcsolatokat oly módon ápolja, hogy azok a szervezet és az érdekelt személyek számára egyaránt hasznot hajtsanak. „A vállalaton kívül eső piaci információk belső erőforrássá alakítása piackutatás, versenytárselemzés és a fogyasztói igények megismerése révén. A marketing tárgya lehet termék, szolgáltatás, áru, szellemi termék, gondolat, eszme, politikai személyiség vagy celebritás.”<sup>3</sup>

A reklám fogalmát legpontosabban a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló *2008. évi XLVIII. törvény*<sup>4</sup> határozza meg. Eszerint „a reklám olyan közlés, tájékoztatás, illetve megjelenési mód, amely valamely áru, szolgáltatás értékesítésének vagy más módon történő igénybevétele érdekében előmozdítására vagy e céllal összefüggésben a vállalkozás neve, megjelölése, tevékenységének népszerűsítésére vagy áru, árujelző ismertségének növelésére irányul”.<sup>5</sup>

## Kommunikáció a dualizmus és a századforduló között a Magyar Királyság területén és a fővárosban

Az 1848/1849-es szabadságharc bukása után a Habsburg-udvar honvédelmi érdekből statáriumot hirdetett, amelybe nem fért bele a sajtószabadság eszméje. Beköszöntött a neoabszolutizmus kora, melyben a sajtóügyeket közvetlenül a Burgból irányították, és alapnak az osztrák sajtójog szabályait tekintették. Ezek közül a legfontosabbnak az 1852-es sajtórendtartás számított. Azzal, hogy a katonai bíróságok gyakorolták a sajtótörvénykezést, e tettet tulajdonképp joggal tekinthetjük a sajtó teljes elnyomásának. Az 1865 júniusában kelt királyi leirat a sajtóügyek intézését ismét a Helytartótanácsra bízta. Az alkotmányosság helyreállítását követően az Andrássy-kormány az 1848-as törvényt léptette újra életbe, amely rengeteg hiányossága miatt számos kritikát kapott.

3 Uo.

4 *2008. évi XLVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól.* Online elérés: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0800048.tv> (utolsó letöltés: 2024. március 29.).

5 Általános reklámszabályok, mi minősül reklámnak? Online elérés: <https://reklamjog.hu/reklamszabalyok/altalanos/mi-minosul-reklamnak> (utolsó letöltés: 2024. március 29.).

1868-ban a minisztertanács szerint „a helyzet a sajtóviszonyok terén törvényeink hiánya miatt abnormálisnak tekinthető”.<sup>6</sup>

A dualizmus kormányai stratégiai feladatuknak tekintették a kultúra és az oktatás fellendítését, melyben az írástudatlanság komoly problémát okozott. A fellelhető statisztikák szerint (T. Kiss 2013, 11–42) 1869-ben a hat éven felüli lakosság 68,7 százaléka, az 1880-as években 58,8 százaléka nem tudott írni és olvasni, igaz, ez a mutató az 1900-as évekre 41 százalékra apadt. Jól látható tehát, hogy a bárminemű írott és nyomtatott marketing- vagy sajtótermék eljuttatása a közönséghez ilyen számok mellett igencsak nagy nehézségekbe ütközött. Jelen statisztikák azonban a Magyar Királyság területére vonatkoznak. Hogy teljesebb képet kapjunk, a század utolsó negyedének fővárosi statisztikáit is meg kell vizsgálnunk, amelyek szerencsére jóval kedvezőbb képet mutatnak: a magyar anyanyelvű lakosság közül 1880-ban 21,4 százalék, 1890-ben 24,3 százalék, 1900-ban pedig 20,5 százalék számított analfabétának Budapesten (Áfra Nagy 1930, 111). Ilyen arányoknál bőven lehetett esély az írásbeli PR, marketing és reklám összehátásának a hatékony kommunikációjára.

Már a középkorban, a 12. században (főleg Franciaországban) elterjedt mesterség volt a borkiáltók munkája, akik jellemzően csapatokba verődve, kiabálva járták a várost, és ingyen kínáltak borkóstolót. Ők tulajdonképpen a későbbi kiáltók és házalók előfutárainak is tekinthetők. A könyvnyomtatás elterjedésével nagyobb szerepet kapott az írott reklám, amely elsősorban a könyvek alacsony árát hirdette. A mai értelemben vett reklámok a napilapok, hetilapok, folyóiratok és falragaszok megjelenésével váltak népszerűekké. Az első nyomtatott reklámok művészi keretbe foglalt hirdetményeket tartalmaztak, tömeges elterjedésük után tekinthetjük a sajtót és az utcai hirdetményeket a reklám legfőbb hordozóinak. A nyomtatott napilapoknak a szabadságharc adott új lendületet. Ekkor jelentek meg olyan patinás lapok többek közt, mint a *Budapesti Híradó*, a *Pesti Divatlap*, a *Honderü*, a *Pesti Napló*, a *Vasárnapi Ujság*, a *Budapesti Hírlap*, a *Magyar Sajtó*,

6 Az 1878-as *Büntető törvénykönyv* tovább bonyolította a sajtószabályozás kérdését, ugyanis hatályon kívül helyezte a sajtótörvény vétségi rendelkezéseit, és a büntetőjog rendszerébe sorolta át őket, így a század végére kialakult egy igencsak töredezt szabályozás, amely később értelmezési és fogalmi zavarok tömkelegét idézte elő. Az 1880-as években Tisza Kálmán szerette volna megreformálni a sajtószabályozás törvényeit, de nem járt sikerrel, habár egyes részletekben történtek előrelépések, például a bűnvádi perrendtartás felszámolta a névtelenség jogát, és engedélyezte a szerző kinyomozását még házkutatás révén is, valamint szűkítette az esküdtszék hatáskörét a bírósági szervezetrendszer javára, továbbá az ipartörvény korlátozásokat vezetett be a hirdetések terén, de a valódi sajtóreformra még várni kellett Tisza István második miniszterelnökségéig (1913–1917). Lásd Koltay és Nyakas 2017.

a *Pesti Hírnök*, az *Idők Tanuja*, az *Esti Lapok* és *A Hon*, valamint az egyetlen szépirodalmi napilap, a *Hölgyfutár*, továbbá emlékezzünk meg a két leghíresebb élclapról is, az *Üstökösről* és a *Bolond Miskáról*. (A szabadságharc leverése után a cenzúra csak egyetlen sajtóterméket engedélyezett, a *Pesti Naplót*, majd 1852-ben fokozatosan jelenhettek meg új napilapok is.)

A *fake news*, vagyis az álhír fogalma 2017-ben robbant be a köztudatba, mikor az év szavának választották ezt a kifejezést.<sup>7</sup> Ma a szándékosan publikált valótlanságot tartalmazó átverést tekintjük álhírnek, melynek egyértelmű célja a dezinformáció, ezért nem szabad összetéveszteni a propagandát nélkülöző téves információval. Százötven évvel ezelőtt rengeteg ilyen téves hír jelent meg az újságok hasábjain, lévén hogy az újságírók nem fáradoztak az értesüléseik ellenőrzésével, ezért általában átvették egymástól a híreket. Így történhetett meg, hogy Somossy Károlyról rengeteg mendemonda, legenda és hamis hír látott napvilágot; ezek egy része lehetett szándékos, de a pletyka és a lustaság keveréke is. Somossy élete végén teljesen elszegényedve tengette utolsó napjait a Nagymező utca 32. szám alatt, a volt orfeumával szemben. Egy mosónőtől, özv. Klein Illésnéől bérelt szobát, amelyen többedmagával osztozott. Mégis elterjedt az újságokban a hír, hogy szegényházba került, majd az, hogy ott is halt meg. Ezeket a híreket később nagyrészt helyreigazították (talán a rokonok kérésére). A *Pesti Napló* 1902 decemberében a szegényházba költözött, elnémetesedett Somossyról ír:

„Törődött, hófehérre őszült negyvennyolcas honvéd költözött be tegnap a szegényház pokróccal leterített ágyára, Somossy Károly. A Somossy, aki egyéb szereplései között a haza és a szabadság védelmében is szerepet játszott... A honvédséggel aztán körülbelől meg is szűnt a magyarsága, mert ennek a szegényházba behúzódottnak vén embernek nagy része van abban, hogy Budapest még ma is németebb, mint amennyire német kellene, hogy legyen.”

7 Lásd Flood, Allison. 2017. „Fake news is 'very real' word of the year for 2017”. *The Guardian*, november 2. Online elérés: <https://www.theguardian.com/books/2017/nov/02/fake-news-is-very-real-word-of-the-year-for-2017> (utolsó letöltés: 2024. március 18.).

A *Magyar Génius* 1903. március 8-án nekrológot közöl róla, miszerint a szegényházban halt meg:

„...Az éjszaka királyának utolsó éveiről sokat tud a közönség is. Hogyan ment tönkre a Nagymező utcai és a Király utcai mulatóban, megírták a napilapok. Nem ment volna tönkre, vagy hamar talpra állott volna, ha meg nem öregszik. – Ha nem tudok már szeretni, lángolni – mondotta a hetvenéves aggastyán –, minek a pénz? S elhagyta magát... Megöregedett testileg, lelkileg. Be-betotyogott az orfeumba, s nézte az új starokat flagelláns érzéssel. Nem a nyomor gyötrötte, hanem az a tudat, hogy többé nem szerződteheti a vidám, könnyelmű tündéreket az orfeuma, a maga számára. S meghalt – a szegényházban.”

Jellemző ezekre a korabeli hírekre, hogy nem tényeket közölnek, hanem történeteket mesélnek. Az újságíró úgy mondja el a történetet, hogy azt érezzük, mintha mi is a helyszínen lennénk, általában pátoszos, szívhez szóló körítéssel, kiszínezett cselekménnyel, túlírással. A nyomtatott sajtóban Somossynak kizárólag a hirdetéseit vagy a helyreigazítási kérelmeit lehet olvasni, magánemberként nem nyilatkozott. Ez valószínűleg tudatos döntés volt a részéről: saját sztárjait, felfedezettjeit sem engedte beszélni a sajtó előtt, ezzel is növelve az érdeklődést az ismeretlen iránt. A cikkben szereplő, tőle származó idézet minden bizonnyal az élénk képzeletű újságíró fejében hangzott el csupán. A fenti példák jól mutatják, milyen nehéz ennyi idő elteltével rekonstruálni, hogy valójában mi történt, mert a leírtak egy része igaz, a többi pedig pusztán kitaláció a hatásadás kedvéért.

## Somossy Károly élete

Születését és halálát a lexikonok is rosszul tudják,<sup>8</sup> előbbit 1837-re, utóbbit 1902-re „tippelik”. Valójában 1828-ban született Győrben, április 14-én,<sup>9</sup> Carolus Singer néven. Szabónak tanult, majd a szabadságharcban Klapka toborzótisztje és káp-

<sup>8</sup> Lásd <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC13280/14014.htm> (utolsó letöltés: 2024. március 15.).

<sup>9</sup> Az 1857-ben kelt házasságlevelén található papi feljegyzés szerint.

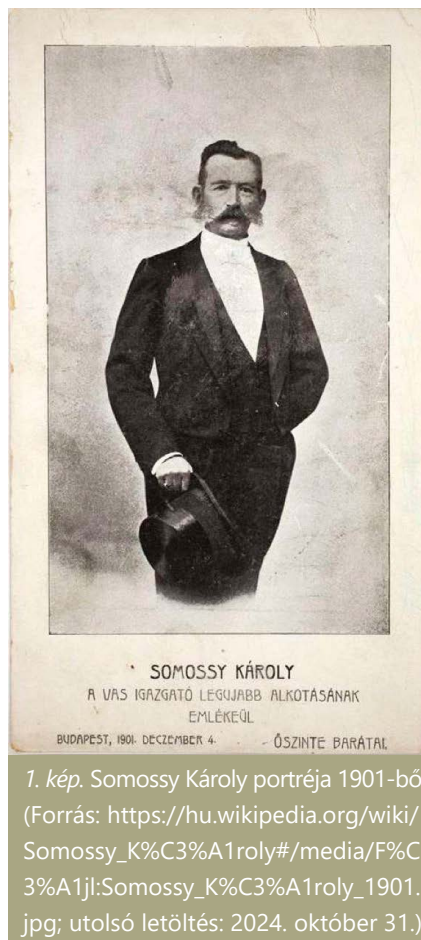


lárja lett,<sup>10</sup> később Buda ostrománál is harcolt. 1866-ban először Wilhelm Carré cirkuszánál helyezkedett el, majd a Derssin-cirkusz vezérigazgató-helyettese lett. 1874-ben művezető volt a német Renz-cirkusznál, de ez valószínűleg a magyarországi vendégszereplésekre vonatkozik. Kibérli a Korona kávéházat a Régi posta utca és a Váci utca sarkán, és azelőtt soha nem látott csillogó-villogó enteriőrt varázsol a korábban lepusztult helyiségekbe. Több kávéházat is üzemeltet ebben az időben, ilyen a Boulevard, a Singer, majd 1869-ben felépítette a Gyapjú utcai Német Színházat (koncessziót is szerzett színházak üzemeltetéséhez), egy időre bérelte a Hermina téren lévő Hermina Színházat is (a mai Hajós utcában, a Magyar Állami Operaház mellett), és figyelme a mulatók és „zengerájok”<sup>11</sup> felé fordult. Olyan, a korban roppant népszerű helyek üzemeltetője lett, mint az Anker Saal (Arany Horgony) a Hajós utcában, a Beleznay-kert a mai Rákóczi út és a Puskin utca sarkán, a Carlé Varieté a Károly-kaszárnyában (a volt Merlin Színház épülete van a helyén), az Eldorado a Király utca 57. szám alatt (Valero-ház) és a Tüköry-féle Neue Welt a mai Vígszínház helyén. Hatalmas vagyonokat szerzett, sokszor bukott, de mindig felállt, és újrakezdte. A Nagymező utcában először a 20. szám alatt indította be vállalkozását, majd Bródy Zsigmond lapkiadótól megszerezte a Nagymező utca 17. számú telket, és később ehhez kötötte a Mozsár utca 3–5. számú telkeket is. Legnagyobb vállalkozásai közé tartozik a Fellner és Helmer osztrák építészek által 1894-ben felépített Első Fővárosi Orfeum, az egyetlen megmaradt épület Somossy örökségéből. Nem spórolt semmin, az építkezés és berendezés költségei több mint 1 millió forintba kerültek (Molnár Gál 2001), miközben a szomszédos utcában állami pénzből felépített Magyar Királyi Operaház költségei 2 261 200 forintra rúgtak. A csodálatos látvány mellé elképesztő műsorpolitika járult, Somossy a világ legnagyobb sztárjait hozta el Budapestre, körülbelül tíz éven át a szórakoztatóipar európai központjává vált a Nagymező utca, híresebb lett, mint a bécsi Ronacher vagy a párizsi Folies Bergère. A siker csúcspontján azonban nem tudott leállni, és kitalálta a Konstantinápoly Budapesten elnevezésű szórakoztatónegyed a Lágymányosi-öbölben. Ez a vállalkozás felülmúlt minden korábbi, Európa leghatalmasabb vigalmi negyedének számított a millenniumi időszakban, volt, hogy egyszerre negyvenezer ember szórakozását biztosította az akkor épülő Szabadság híd és a Rákóczi híd közötti mocsaras, öblös területen, ahová az építészek (Kellner Lipót és Gerster Kálmán) megál-

10 Rajna Ferenc. 1923. „A pesti éjszaka királya”. *Világ*, augusztus 5., 9.

11 A német *Sängerei* szóból származik, magyarul „dalcarnok”-ként is használták. Lásd Konrád 2013, 171.

modták Konstantinápoly (a mai Isztambul) másolatát mecsetekkel, a Hagia Szophia másolatával, színházakkal, kávéházakkal, girbegurba utcákkal, zenekarokkal, üzletekkel és bazárokkal. Mindkét vállalkozása csődbe ment, mert a budai komplexum konkurenciát jelentett Somossy saját orfeumának, és kannibalizálta a bevételeit. Új vállalkozásba kezdett, megvette a Király utca 71. szám alatti régi Rémi mulatót, és 1901 decemberében megnyitotta az Új Somossy Mulatót, egyben az utolsót. Ezt a vállalkozást is kölcsönökre építette, a saját lányait használta strómanként, míg ő a háttérből irányította az üzletet. Egy idő után hirdetések jelentek meg különböző szaklapokban, újságokban, hogy senki se dolgozzon Somossy Károllyal, mert fizetés-képtelen. A rendőrség megelégette a sorozatos botrányokat, bezárta az intézményt, és ezzel megpecsételte a család sorsát. Ezt az utolsó bukást már nem bírta elviselni Somossy szervezete, és nincstelenül, a Nagymező utcai orfeumával szemben, egyedül halt meg 1903. március 2-án.



1. kép. Somossy Károly portréja 1901-ből  
(Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Somossy\\_K%C3%A1roly#/media/F%C3%A1jl:Somossy\\_K%C3%A1roly\\_1901.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Somossy_K%C3%A1roly#/media/F%C3%A1jl:Somossy_K%C3%A1roly_1901.jpg); utolsó letöltés: 2024. október 31.)

## „Mulatófertályok” Budapesten

A modernizáció kezdetén, a 19. század derekán az iparosodással, a gyárak fejlődésével egész Európa hatalmas változáson ment keresztül. Pest, Buda és Óbuda egyesülésekor 1873-ban robbanásszerű növekedést ért el a lakosság száma, s az ezzel egy időben elindult polgárosodás és urbanizáció megváltoztatta az ember és a körülötte lévő környezet viszonyát. A korábbiaktól eltérően létrejöttek a szabadidő, a különféle szórakozási formák és a polgári kultúra egyéb írott és íratlan szabályai. A pesti polgárokat a szűk lakhatási viszonyok, a villanyvilágítás

hiánya szinte kiűzte a gazdag és tágas közterekre (Gyáni 1996). Kialakult a kulturált és a kevésbé kulturált szórakozás műfaja, sorra nyíltak a kávézók, a mulatók, az orfeumok, a kaszinók és a színházak, amelyek változatos műsorral várták az arra kíváncsi nagyrdeműt. A kávéházak a társasági élet központjává váltak, a polgárok itt beszéltek meg a napi történéseket, valamint hozzáfértek a sajtótermékek széles kínálatához. A hierarchia a különböző helyek között is megfigyelhető volt, a tinglitanglit például alacsonyabb rendűnek tartották, mint a varieté műfaját (Zsigmond 2015). Ezek az új szórakozási formák minden korábbi hagyományt megváltoztattak, hiszen ettől kezdve a szórakozás nemcsak az arisztokraták és az elit kiváltsága lett, hanem a kereskedők, az iparosok vagy akár a cselédlányok is részt vehettek nézőként a különféle „előadásokon”. Tulajdonképpen a leghíresebb „dalcsarnok”, a Kék Macska sikerétől számítva sorra nyíltak a terített asztal mellől szórakozást kínáló orfeumok és mulatók, amelyek német nyelven, rövid jelenetekkel, táncos számokkal, kuplékkal és sanzonokkal várták a nézősereget. Maga az „orfeum” szó a *Magyar etimológiai szótár* szerint zenés műsoros mulatót jelent, a német *Orpheum* átvétele, mely Orpheusznek, az ógörög mondák legendás dalnokának a nevéből származik.<sup>12</sup>

A dualizmus korában nyílt szórakozóhelyek közti különbséget elsősorban úgy figyelhetjük meg, ha megvizsgáljuk azt, hogy milyen minőségűek voltak a nagyrdeműnek szánt műsoraik. Így a lebujok, a kabarék, az orfeumok, a mulatók, a zengerájok, chantantok, a bretlik tulajdonképpen csak a műsorukban tértek el egymástól, bár a hivatalos rendőrségi engedélyt kizárólag dalcsarnokokra adták meg, ezért tulajdonképpen minden szórakozóhely annak számított. A legnagyobb különbséget mégis az jelentette, milyen minőségében volt jelen az adott helyeken a prostitúció. Az orfeumokban, tánctermekekben érthetően visszafogott volt a jelenlét, de a lebujokban, mulatókban nagyobb teret engedtek a léha erkölcsöknek. A legnagyobb és legzüllöttebb szórakozóhely a Blaue Katze, vagyis a Kék Macska nevű mulató (először a tulajdonos után Feuchtinger-dalcsarnok) volt a Király utca 15.-ben (1855). Itt német nyelvű kuplékat énekeltek. A város leghírhedtebb és legerkölcstelenebb utcája mindenki előtt ismert volt abban az időben. A Sugárút (ma Andrásy út) megépülése előtt ez az utca volt a Városligetbe (korábban Városerdőbe) kivezető legfőbb útvonal (2,5 kilomé-

12 Lásd *Magyar etimológiai szótár*. Online elérés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/search/?list=eyJmaWx0ZXJzJzJjogeyJNVSl6IFsiTKZPX0xFWF9MZWhpa29ub2tfrjE0RDMiX0siCjxdWVyeSl6ICJvcmlldW0ifQ> (utolsó letöltés: 2024. március 16.).

ter hosszan). Krúdy Gyula szerint (aki a Pekáry-házban lakott) ez volt a legpestibb utca akkoriban. Rengeteg szórakozóhely és lebuji volt itt megtalálható. A Fekete Macska zengeráj, a „Chat Noir” a Király utca 9. szám alatt, a Mandl-mulató a Király utca 39.-ben, amelynek az emeletén piros lámpás házként funkcionáló szálloda működött, ott volt a Tátra mulató a 77. szám alatt, valamint a Vörös Macska a 47. szám alatt, a Pekáry-házban. A Király utca elején állt az Orczy-ház, benne az Orczy kávéházzal és a Flora-teremmel, amely hivatalosan tánciskolaként szolgált, valójában lányokat közvetített a fizetőképes úri seregnek. Szemben vele, az Anker-palota helyén volt a Gyertyánffy-ház, benne a Herzl kávéházzal. A Kazinczy utca sarkán a Berger-pince, Berger Málcsi tulajdona és a budapesti kuplé szülőhelye, amit a szlengben csak „berzseráj”-nak hívtak. A 16. szám alatt működött a Dobler-bazár és az Etablissement Armin nevű mulató.<sup>13</sup>

Az alapvető változás, amellyel Somossy berobbant a budapesti éjszakába, a minőség és az elegancia volt a korábbi ledér, szakadt szoknyás, kocsma jellegű tinglitanglihoz képest. Krúdy Gyula azt írja *A vörös postakocsi* című regényében, hogy Somossy Károly tanította meg Budapestet mulatni (Krúdy 2008, „A bécsi nők Pesten” fejezetben). Azt gondoltam, hogy ezek a rossz hírű, nappal mélyen lenézett, este viszont sűrűn látogatott helyek nem reklámozták, hirdették magukat, hiszen úgyis csak szájhagyomány útján terjedt, hogy milyen látványosságokat kínálnak a zömmel férfiakból álló közönségnek. Tévedtem. A *Neues Pester Journal* 1887-ben hatalmas betűkkel hirdette a nagy sikerű *Egy éj Athénban* című előadást a bordélyok bordélyában, a Kék Macskában. Érdekesség, hogy semmilyen adatot nem közöl, nincs helyszín, nincs időpont. Ebből csak egy dologra tudok következtetni: hogy abban az időben mindenki számára világos volt, hánykor kezdődnek az előadások, és hova kell menni, ha az ember mulatni akar. (A *Pester Lloyd* és a *Neues Pester Journal* hirdetésein kívül nem találtam más felületet, amelyen hirdettek volna.) 1885-ben a rendőrfőkapitány Budapest főváros területéről mindenkorra kitiltotta a tulajdonos asszonyt botrányos életmódja és

13 És ezek még csak a Király utca főbb helyszínei voltak, de nem szabad megfeledkeznünk a többi közeli mulatóról sem, habár ezek között van pár, ami a századforduló után jött létre. A teljesség igénye nélkül: a Pruggmayr (később Herzmann), a Mehádía, a Wekerle mulató, a Wertheimer Orfeum (Népszínház u.), az Admiral (Magyar u.), a Tabarin, az Imperial (Vilmos császár út), a Capri (Podmaniczky u.), a Fodor (József krt.) a Friedmann Orfeum (későbbi Kristálypalota, Paulay E. u.), a Kék Egér (Teréz krt.), a Steinhardt Orfeum (Rákóczi út), a Trocadero (Tátra Orfeum), a Walhalla (Király u. 23.), a Foliès Caprice (Révay u. 18.), a Jardin de Paris (Erzsébet királyné út), a Parisienne (Rákóczi út 63.), a Pavillon Mascotte (Palais de Danse, Paulay E. u.), és a leghosszabb életű a Royal Orfeum (Erzsébet krt.). Lásd a *Magyar színházművészeti lexikon* „orfeum” szócikkét. Online elérés: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz18/50.html> (utolsó letöltés: 2024. március 28.).

a Berger-pince üzelmei, illetve kétes híre miatt.<sup>14</sup> A Flora-terem esetében hirdetések nem, rendőri intézkedéseket, iparjog bevonásáról szóló híreket viszont sokat találtam.<sup>15</sup> A Neue Welt, vagyis Újvilág nevű orfeumról, amelynek a hetvenes években Somossy is egy ideig a vezetője volt, szintén nem találni fizetett újsághirdetést. Panaszkodás azonban sok van, és egy másik jelenségre is felhívja a figyelmet: az utcai, köztéri reklámok, falragaszok fontosságára. Az 1870. október 21-i *A Hon* második oldalán található egy szerkesztőségi bejegyzés, amelyben az újságíró a német nyelvű szórakozóhelyek sokasága láttán kesereg.<sup>16</sup>

## A Somossy-féle műintézmények bemutatása és kommunikációjuk vizsgálata

### Kávézók

#### *Singer kávéház (1862–1866)*

A Singer kávéház volt Somossy első nagy ívű próbálkozása a vendéglátóiparban. Hogy szemléltessem, körülbelül milyen helyről lehetett szó a Hajós utca és a mai Bajcsy-Zsilinszky út sarkán, álljon itt a kor álnéven publikáló riportere, Szentesi Rudolf (Kiss József) tudósítása: „...éjjelente a legkicsapongóbb tivornyák szoktak tartatni, hol a kéjhölgyek serege meg-megjelenvén, az erkölcs-telenség és a botrány színhelyévé válik” (Buza 2020, 123). Az újságokban írnak verekedésekről, őrzáratokról, ahol megfenyegetik a tulajdonost – 100 forint bírságot rónak ki rá, és ha újból áthágja a tilalmat, és megint nyilvános nőket talál a kávézóban, az üzletet bezárják.<sup>17</sup> A *Pesti Napló* hozza le,<sup>18</sup> hogy 1866-ban emiatt zárták be a kávéházat. Irodalmi emléke egyébként a fent említett Kiss

<sup>14</sup> *Pesti Hírlap*, 1885. augusztus 15., 6.

<sup>15</sup> *Pesti Hírlap*, 1886. május 2., 8.

<sup>16</sup> „»Neue Welt Orpheum grosse Vorstellung«, »Neues Herculanum«, »Varietes Actien-Theater«, »Kindertheater«, »Concert Saal«, »Singspiel-halle«, »Damen-Kapelle«, »Senger-gesellschaft«, »Grosse Volkssanger-Vorstellung« és még vagy tíz népénekes társaság jelentése, a mi mind fenntartja magát Magyarország fővárosában, persze, minthogy német. Ott van aztán »Fürst's neues Theater zum goldenen Anker«, kinek a város egy dalszarnok felállítását engedélyezett, melyet ő azonban »új színháznak« keresztelt el, mi ellen a városi tanács óvást tett. A magánosok német hirdetéseit nem is említjük. – Egy szögleten aztán ott szégyenkezik egy kicsike, fehér hirdetmény szerényen elbujva, ne hogy valaki meglássa. Rá van írva: »Nemzeti színház, Coriolán« – Örvendj, Germánia! Die deutsche Zunge reicht so lang!“ (*A Hon*, 1870. október 21.)

<sup>17</sup> *Pesti Hírnök*, 1865. január 12., 3.

<sup>18</sup> *Pesti Napló*, 1866. március 30., 3.

József által 1874-ben írt könyvben maradt fenn, ahol az erényes szegénylányból lett kávéházi prostituáltat a rablógyilkos gróf a Singer kávéház közepén megöli egy mérgezett cigarettával (Bevilaqua Borsody és Mazsáry, 1935). Hirdetéseket és további reklámokat nem találtam.

### *Korona kávéház (1866–1870)*

A Váci utca és a Régi posta utca találkozásánál már 1786-tól (Szalai 1973) működött kávézó, de igazán nagy hírnévre akkor tett szert, mikor 1866-ban Somossy vette át az irányítást,<sup>19</sup> és a faburkolatokkal, márványsztalokkal, plüssfotelekkel, bársonnyal párnázott székekkel, hatalmas aranytükrökkel berendezett üzlete az akkoriban modernnek számító gázvilágítással már az elegáns kávéházak előfutára volt. A helynek kettős funkciója volt: egyrészt irodalmi találkozóhelyként szolgált, ahol a legnevesebb költők és írók találkoztak esténként (Krúdy ide álmolta például egyik hősét, Fridolint, a „púpos markórt”), az ajtók és tükrök mögötti titkos szobákban viszont hatalmas kártyacsaták és illegális játszmák zajlottak.<sup>20</sup>

Somossy jó üzleti érzékkel a kiegyezés felett érzett eufóriára helyezte a hangsúlyt. A korona mint királyi-császári ékszer jól rímelt a Habsburg-uralkodók melletti szimpátiára is, ezért kérvényezte, hogy a magyarosítási lázban égő honpolgárokhoz méltón Singerről Somossyra módosíthassa a nevét, amire az engedélyt meg is kapta Ferenc Józseftől.<sup>21</sup> 1867-ben a koronázás napján az „Első Magyar Korona Kávéház” nevet adta az intézménynek, és nagy ünnepséggel felavatta. A hely kiválasztása is pompás ötletnek bizonyult, hiszen a Régi posta utca volt Pest legforgalmasabb utcája, innen, a postaépülettől indultak a négy- és hatlovas batárok az ország minden tája felé, és ide érkezett mindenki, aki a fővárosba jött. A *Napi Magyarország* szerint Somossy Károly vezetése alatt a kávézó nyíltan

19 Palóczi Edgár. 1913. „A Korona kávéház”. *Pesti Hírlap*, szeptember 25., 33.

20 Ismert volt akkoriban egy legenda, melyet Rajna Ferenc, Somossy veje írt meg később az újságokban: „Mikor Károly hohenzollerni herceg Bukarestbe ment, hogy új trónját elfoglalja, Pesten utazott keresztül. Itt lestek rá a Ghikák és Cantacuzenék brávoí. Somossy rejtette el a fiatal királyt mindenre elszánt üldözői elől. De ezek valahogy kiszimatolták a király búvóhelyét, és néhány napig inspekciótak a Korona-kávéházban. Unalmokban órákig nézték a két billiárdos játékát. Végre megunták a hiábavaló leleskedést, és elmentek anélkül, hogy egyáltalában visszajöttek volna. A két billiárdos pedig Somossy volt, és a leendő Carol király, akit Somossy úgy kimaszkírozott, hogy jövődöbeli hűséges alattvalói nem ismerhették fel. Pedig nem sajnáltak volna tőle egy barátságos tördőfést vagy egy emberséges golyót. Negyednapra Somossy kiszöktette a királyt Pestről. Ingyen. Semmiért.” (Rajna Ferenc. 1923. „A pesti éjszaka királya”. *Világ*, augusztus 5., 9.)

21 14 746. szám alatt kelt udvari rendelet, *Sürgöny*, 1866. október 30., 1.

vállalta a nemzeti színű zászlót.<sup>22</sup> A reklámok kapcsán a Korona kávéházat nem is csak a saját marketingje miatt érdemes említeni, hanem amit a szomszédos üzleteknek a Korona jelentett: temérdek reklám hivatkozik a kávézóra.<sup>23</sup> Egyéb reklámokat, újsághirdetéseket a Korona kávéház esetében nem találtam, azt fel-tételezem, hogy nagy valószínűséggel nem is volt rájuk szükség.

### *Boulevard kávéház (1870)*

A Boulevard kávéház (V. kerület Váci körút 24.) története a homályba vész, korai reklámot nem találtam, későbbiek vannak, de csak a századforduló utá-niak, amikor már Garai (Goldhammer) Ármin tulajdona volt. Pár rendőrségi híren, valamint hogy a szikvizések találkozóhelye lett 1912-ben,<sup>24</sup> nincs róla több hír, se reklám. 1871-ben már új kávé reklámozza magát a *Pester Lloyd*-ban német nyelven: J. Mahler, aki azt állítja, hogy teljeskörűen felújította a helyiséget, és a legnagyobb kényelemmel várja a tisztelt látogatókat.<sup>25</sup>

### *Cirkusz és varieté*

#### *Wilhelm Carré cirkusza (1855–1859)*

Az 1817-ben született Wilhelm Carré eredetileg lovasként lépett fel Ernst Renz cir-kuszában, majd később saját cirkuszt alapított, és nagyon sok balkáni országban vendégszerepelt. 1887-ben megépítette Amszterdamban a Royal Theatre Carré cirkuszt, amely jelenleg színházként üzemel. Somossy az 1860-as években ismer-kedhetett meg a Carré családdal, és titkárként dolgozott náluk. Magyarországi vendégszerepléseikre 1855-ben, 1856-ban és 1859-ben került sor, Somossy nagy valószínűséggel mindegyiken részt vett. A cirkusz tudatosan reklámozta magát.

22 M. E. 2000. „A kávéház kultusza a magyar irodalomban”. *Napi Magyarország*, január 22., 25.

23 „A Kereskedő Ifjak Társulata Pesten György-naptól szállását a váci-utcai korona-kávéház fölébe a második emeletre tette át.” – „A közelgő ünnepélyekhez ajánlja alulirott gazdagon ellátott, válogatott, kitűnő minőségű lelegegansabb alakú s köszöreltű kristályüveg-készleteit, nemkülönben legfinomabb fényűzési üvegaruczkait az első rangú cseh gyárakból. Tisztelettel Giergl Henrik üveg- és tükör-raktára, váci utca 15. sz. a „Korona”-kávé-ház mellett.” – „Hatschek Miksa látszerész kereskedés f. é. sz. György-naptól fogva váci utcában korona-kávéház mellett létezik.” – „Titkos betegségek és súlyos utóbajai ellen, sok évi tapasztalás a világhírű Kleord (egykori párisi tanárának) módszere után, siker biztosítása mellett, rendel Sugár F. orvostudor. Lakása: Pest, váci utca 15. sz., a »Korona-kávéház« mellett.” (*Vasárnapi Ujság*, 1867. április 28., 205; *Pesti Napló*, 1867. május 29., 4; 1867. május 21., 4; 1867. november 22., 4.)

24 Lásd [https://ejf.hu/sites/default/files/DN/DanubiusNoster\\_kulonszam2019.pdf](https://ejf.hu/sites/default/files/DN/DanubiusNoster_kulonszam2019.pdf) (utolsó letöltés: 2024. március 14.).

25 *Pester Lloyd*, 1871. augusztus 26., 6.



Hirdetéseik német nyelven jelentek meg, főként a *Pester Lloyd* című napilapban, ahol felhívták a tisztelt nagydíjfigyelmet, hogy az általában hetven lovasból és ötven lóból álló csapat bemutatóit és látványosságait hol tudják megtekinteni.<sup>26</sup> A reklámot mindig „Wilhelm Carré igazgató” aláírással látják el, ezzel is hangsúlyozva, hogy maga a cirkusz vezetője szól a közönséghez. Az előadásokat a Beleznay-kertben tartották (a Rákóczi út – Puskin utca sarkán volt egykor), melyet később Somossy is kibérelt, és nagy sikerrel üzemeltetett orfeumként.

#### *A bécsi Renz-cirkusz (1870–1874)*<sup>27</sup>

A korábbi Stephans Platzon, a mai Klauzál téren 1870-től állította fel rendszeresen híres sátrát a német Ernst Jacob Renz (1815–1892) által alapított Renz-cirkusz, mely általában száz artistával és nyolcvan lóval kápráztatta el a nagydíjfigyelmet. Somossy állította össze a műsort, melyet nagy sikerrel játszottak éveken át. Itt kezdődik az újdonság – melyet a legenda szerint Somossy talált ki –, hogy az előadásokat színdarabokká alakítsák át, tehát megmaradjon a cirkuszi mutatvány, viszont színházi köntösbe bújtatva. Így született a leghíresebb előadás, a *Hamupipőke*.<sup>28</sup> Német nyelvű hirdetésekkel találtam a *Pester Lloyd*-ban: soha nem látott „brillante magische Soirée Fantastique fantázianevű előadást és csodálatos ködképeket” hirdetnek.<sup>29</sup>

#### *A kolozsvári Deressin-cirkusz (1872–1873)*

Az életrajzi leírásokban prágai Deressin-cirkusz szerepel Somossy neve mellett, ezért nehéz volt kibogozni a valóságot az azóta torzult, megváltozott hírekből. Deressin József lovardája Kolozsvárott alakult, bemutatkozáskor Deressin József a török császári lovarda igazgatójaként írja alá a hirdetéseket, és még nem is Deressin-cirkuszként, hanem *Cirque Français* néven hivatkoznak a társulatra. 1872-ben betiltják a pesti előadásaikat, mert a rendőrség tűzveszélyesnek ítéli a színpadot és a nézőteret.<sup>30</sup> A családi vállalkozás először a Nagymező utca 20. szám alatt, 1873-ban szerepel Schumann Mari jellemtáncosnő és Csali úr *gymnasta* szereplésével, befe-

26 *Pester Lloyd*, 1859. február 6., 3; 1855. december 21., 4.

27 *Fővárosi Lapok*, 1874. július 7., 668.

28 *Internationale Artisten-Revue*, 1903. március 10., 1.

29 *Pester Lloyd*, 1868. október 24., 6.

30 *Magyar Polgár*, 1872. október 17., 3.



jezésül pedig a Tűzkirálynő, Derssin igazgató asszony lép fel saját lován.<sup>31</sup> Említik a párját ritkító szállítható lovardát és cirkuszt, amely negyvennyolc óra alatt felállítható, a páholyszerkezet vasból van, és 20 ezer Ft-ból készült Pesten.<sup>32</sup> Mivel Somossy ez idő tájt Pesten tevékenykedett, valószínűsíthetjük, hogy a saját telkén valamiféle együttműködés volt közte és a Derssin-cirkusz között.

### *Carlé Varieté – Károly-kaszárnya (1871–1877)*

A korabeli leírások szerint Somossy volt a titkára és a lelke a műsoroknak. A Károly kaszárnyán belül kb. kétezer embert fogadni képes dalcarnok hatalmas sikernek örvendett, és a kezdeti varieté születésének is színhelye volt. Itt kísérletezte ki Somossy azt a receptet, amely későbbi sikereinek alapjául szolgált: a látványos show-elemekkel tűzdelt lenyűgöző előadásokat. A hirdetésekben úgy írják: a legszebb és leglátványosabb előadások családoknak is. Habár a fellelhető képeken olvashatatlanok a hirdetések, az jól látszik, hogy tíz nagy méretű hirdetőtábla van az épület oldalára felszerelve, amelyeken különböző műsorokat hirdetnek. Joggal feltételezhető, hogy amennyiben korábban is ott voltak, akkor az aktuális műsorokat ezen a felületen reklámozták.<sup>33</sup> Nemzetközi fellépők, nyolcórás kezdés, a műsorok éjfél után értek véget. A Carlé-csoportot úgy mutatták be, mint akik a londoni Kristálypalotából érkeztek.<sup>34</sup> Több néven is szerepeltek: Carlé Truppe, Carlé Varieté, Carlé Orpheum.

## Mulatók

### *Anker Saal (1868–1875)*

Az Arany Horgony teremben a Hermina tér 6. szám alatt (ma Hajós utca) különféle mulatságokat, bálakat tartottak korábban. Somossy hozta létre az estélyek és bálók mellett az ország első varietészínházát ezen a helyen (Molnár Gál 2001). A varietével<sup>35</sup> már a Carlé fivéreknél is próbálkozott, de itt tökéletesítette

<sup>31</sup> *A Hon*, 1873. január 4., 3.

<sup>32</sup> *Ellenőr*, 1873. március 16., 3.

<sup>33</sup> Lásd a Fortepan közösségi fotóarchívumban: <https://fortepan.hu/hu/photos/?id=82327> (utolsó letöltés: 2024. március 10.).

<sup>34</sup> *Egyetértés*, 1877. április 4., 4.

<sup>35</sup> A *magyar nyelv értelmező szótára* szerint a varieté „olyan szórakozóhely, ahol énekes, táncos színészek és artisták szerepelnek, és könnyű fajsúlyú vidám jeleneteket, számokat mutatnak be”. Lásd <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/szotar.php?szo=VARIET%C3%89&offset=32&kezdobetu=V%20lv%20%C3%A9rtelmez%C5%91%20sz%C3%B3t%C3%A1ra> (utolsó letöltés: 2024. október 30.).

a műsor-összeállítást. Az újsághirdetésekből egymásra utaló reklámok is találhatóak, például azt írja *A Hon* 1868-ban: „Az egész farsang folyama alatt minden szerdán és szombaton nagyszerű álarczos bál az »Arany horgony« termében, Hermina-tér 6. szám. Bővebben a nagy falragaszok[on]. A helyiségek társasbálok, estélyek és körök részére jutányosan átengedtetik.”<sup>36</sup> Itt fedezte fel Somossy Linzer Pált, aki néha karmesterként, néha koreográfusként vagy színészként van megemlítve, de hozzá kötik annak a különleges álarcosbálnak a kitalálását, amikor a hölgyeken semmi más nincs az arcukat eltakaró álarcokon kívül. Ezt a tényt némileg árnyalja, hogy rengeteg jótékonyági estélyt is találtam, többek között kisedővő és gyerekeknek szóló eseménnyel. Az újságokban sok táncmulatságot és bált hirdettek.

#### *Eldorado (1871)*

Eldorado néven Somossy a Király utca 57.-ben nyitott mulatót, a régi Valeroházban, ami a Valero selyemgyár-tulajdonosok birtokában volt. Semmilyen reklámra, hirdetésre nem bukkantam rá az intézménnyel kapcsolatban.

#### *Neue Welt (1873)*

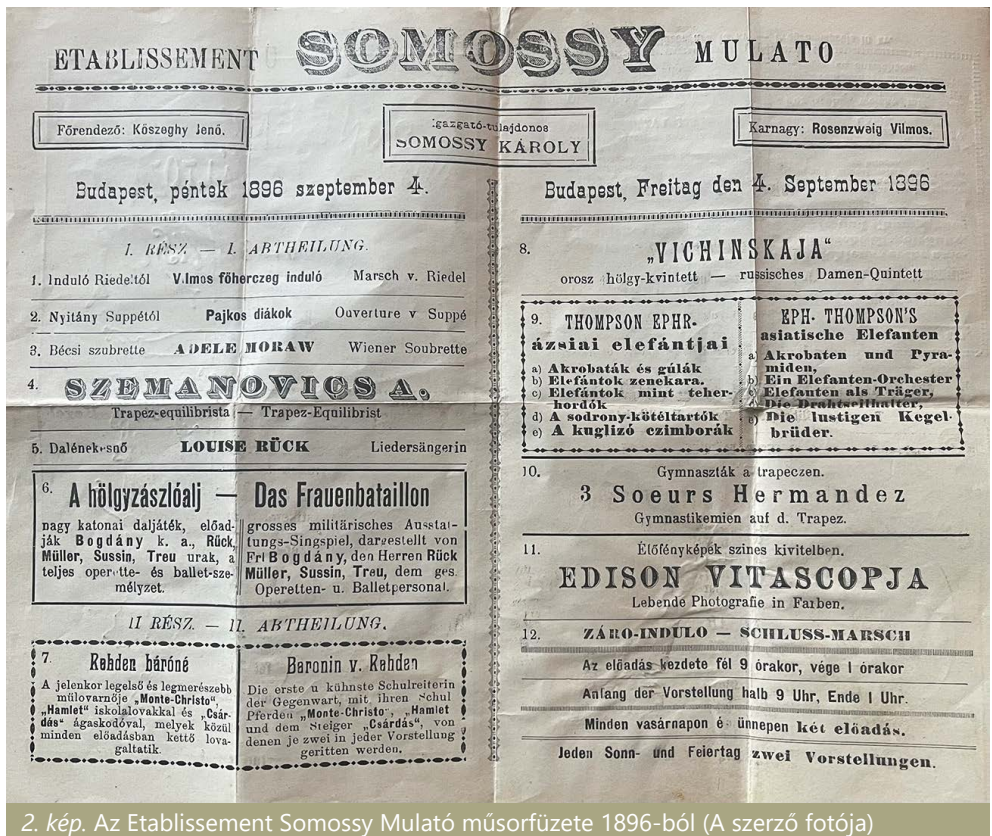
A hatvanas években Pest elindult a nagyvárossá válás rögzös útján. Szórakozóhelyei viszont nem nagyon voltak, aki ilyenfajta pénzköltésre vágyott, annak Bécsbe kellett mennie. Tüköry Sándor építész mindenáron szerette volna, ha az elit inkább az ő műintézményeiben költi el a vagyonát, ezért a Vígszínház helyén létrehozta mulatóját *Neue Welt* (Újvilág) néven. Mivel ez rendkívül rossz hírű környéknek számított, az itteni haramiákat fizette le vagy bérelte fel, hogy a vendégek biztonságát garantálják. Valószínűleg Somossy korábbi, Két Pisztofy fogadóban szerzett tapasztalatai<sup>37</sup> is hozzájárultak ahhoz, hogy egy időre ő legyen az Újvilág sikeres üzletvezetője. A *Pesti Napló* ír az intézmény hirdetési gyakorlatáról: „Az Újvilág vállalkozója, hogy helyiségének egy kis reclameot csináljon, nagy falragaszokon hirdeti, hogy holnap, octóber 17-én a fővárost meglátogató sarkutazók tiszteletére fényes álarczosbált rendez, melyre a nevezett vendégek is eligérkeztek. Egyes üzleti vállalatok gyakran szoktak az efféle hirdetésekhez folyamodni, hogy a közönséget vonzzák; a fennforgó esetben

<sup>36</sup> *A Hon*, 1868. január 5., 4.

<sup>37</sup> A szabadságharc leverése után Somossy a Két Pisztofy fogadóban helyezkedett el pincéreként, amely a Nemzeti Múzeum mellett volt, a mai Kálvin téren. 1874-ben bontották le.



Ebből az időből származik a legtöbb tárgyi és reklámhirdetés is, broszúrák, műsorfüzetek, asztali műsoros menükártyák stb. formájában. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában találtam Somossy figurájával és gazdag rajzokkal jelzett műsorfüzeteket. Ezekben okos módon nemcsak a saját műsorát reklámozza, hanem helyet ad más cégek megjelenésének is. Így lehetséges az, hogy a műsorfüzet lapozgatása közben olvashatunk olcsó ét- és írókészletekről, fotográfusokról, tájékipametsző szakemberről, a „legajánlatosabb” férfiruha-cég szolgáltatásairól, fogorvosról vagy originál Singer varrógépekről. A Somossy Mulató közvetlenül a műsorfüzeteken keresztül, valamint az újsághirdetéseken található reklámhirdetésekkal kommunikált a közönséggel. A képeslapok, az aláírt fényképek, a primadonnáknak ajánlott zeneművek kottái is egyre népszerűbbeké váltak ebben az időben.



2. kép. Az Etablissement Somossy Mulató műsorfüzete 1896-ból (A szerző fotója)

A korabeli intézményi PR kezelése különlegesnek számított, ugyanis Somossy nem engedte a sztárjait nyilatkozni. Miközben sok riportot, személyes élményt olvashatunk a korszak hírességeiről, egyetlenegy sem találunk a Somossy Mulató sztárjairól. Miért? Mert Somossy taktikája szerint annál nagyobb a rejtély és az izgalom, minél kevesebbet tudnak róluk a rajongók, ezzel még jobban tudta a kíváncsiságot fokozni. Manapság fordítva van: aki nem reklámozza magát, az tulajdonképp nem létezik. A PR része volt, hogy Somossyt kizárólag legendás sétapálcájával, frakkban és cylinderben lehetett látni. Az, hogy a ruháit Bécsbe és Londonba küldte mosatni, nála alapnak számított. A kitűnő elegancia, a tökéletes megjelenés és ízlés része lett az épület marketingjének ugyanúgy, mint a benne működő szereplőknek. A kommunikáció másik hatásos fegyvere volt az ún. büfédámák alkalmazása. Ezek az általában szegény sorból kinevelt szép lányok csodálatos ruhákba öltözve előkelő nőkként viselkedtek az orfeum télikertjében. Kiváló beszélgetőpartnerek voltak, tudták, hogyan kell enni a kaviárt, és jó érzékkel ítélték a drága pezsgők kiválasztásakor. A leghíresebb büfédámák Récei Mariska, Schwarz Mici, Bauer Stefi, Ward Klára, Hédidédi, Schenk Irén, Thekla és Turcsányi Emília (azaz a hírhedt Mágna Elza) voltak.

### *Konstantinápoly Budapesten (1896)*

Meggyőződésem, hogy a Lágymányosi-öbölben elterülő Kis-Konstantinápoly létrehozása Somossy ötlete volt, habár 1896-ban az első cég hivatalosan még nélküle alakult. Az Ős-Budavára-fiasco (nem ő kapta meg a szórakozóközpont vezetését) óvatosságra intette, ezért hivatalosan kimaradt a bürokrácia útvesztőiből, inkább a háttérből irányította a szálakat. Miután az első év rosszul sikerült, 1897-re már hivatalosan is bérlője lett a helynek, de így sem tudta a rossz alapokon nyugvó, egyébként fantasztikus tervét keresztülvinni. A reklámokban megjelent a logóhasználat: török félholdban egy ötágú csillag. A műsor leírása kiemeli a látványosságokat, a híres fellépőket és a belépődíjat. Mivel ez a terület igencsak távol esett a belvárostól, négy sort is szentel a megközelítés leírására. Hajóval, „villamosvasúttal” és omnibusszal lehetett odajutni.<sup>42</sup>

### *Új Somossy Mulató (1901–1902)*

A többszörösen bukott és többszörös sikert elérő igazgató utolsó próbálkozása a Király utca 71. szám alatti mulató felépítése volt. Minden erejét össze-

<sup>42</sup> *Pesti Hírlap*, 1896. július 26., 22.

szedve belevágott még egyszer, de most már csak mint művészeti vezető, a vezetést papíron meghagyta két lányának. Természetesen továbbra is ő irányított, ezt a megoldást a hitelesség látszata miatt választották. Az első leírások, kritikák nagyon jók, később került adósságspirálba a cég, majd lett fizetésképtelen pár hónapon belül. Az artisták és a külföldi fellépők annyira megorroltak a Somossy családra, hogy fizetett hirdetésekben figyelmeztettek mindenkit, még véletlenül se dolgozzanak Somossynak, mert az előadások után nem fizet a fellépőknek. Ez a tény, és az, hogy már a rendőri engedélyeket sem tudták megvásárolni, elég volt ahhoz, hogy a rendőrség bezárja a helyet, és ezzel végleg megpecsételje a család sorsát. A fellelhető újsághirdetések<sup>43</sup> szinte teljesen azonosak a korábbi Somossy-orfeumok reklámjaival. Fontos megemlíteni, hogy a bukás után a bezárt mulatót Beöthy László (1873–1931) újságíró, színingazgató vette át, aki kicsit átalakítatva kevesebb mint egy év múlva megnyitotta a Király Színházat, mely világra szóló sikereket ért el többek közt *A víg özvegy*, a *Csárdáskirálynő*, a *János vitéz*, a *Mágnás Miska*, a *Leányvásár*, a *Sybill*, a *Luxemburg grófia*, a *Bajadér*, a *montmartre-i ibolya* és a *Gül baba* bemutatásával (Kellér 1960).

## Orfeumok

### *Orpheum (1870–1872)*

Az egyszerűen csak Orpheumnak nevezett vasszerkezetes mulató volt az első, amivel Somossy megjelent a Nagymező utcában, igaz, ez még a 20. szám alatti telket jelentette, ahol jelenleg a Mai Manó Ház található. Az intézmény nem mehetett túl jól, mert egy évvel később már árverezték Somossy ingóságait az orfeumban.<sup>44</sup> A *Pesti Napló* 1870-ben írt a helyiségről.<sup>45</sup>

43 *Pesti Hírlap*, 1901. december 3., 20.

44 *Ellenőr*, 1871. április 19., 3.

45 „Pest mulatóhelyei között az »Orpheum« újonnan megnyitott nyárihelyiségei a nagymező utcában, a terézvárosi templomtól alig néhány lépésre, nem a legutolsó helyet foglalják el. A helyiség beosztása példányszerű és csinos. Az első udvarban a nem fizető közönség foglal helyet, a második udvarba jobbra és balra lépcsők vezetnek le. A bevezető lépcsőktől jobbra és balra fedett helyiségek vannak, azon célból, hogy a közönség netalán a hirtelen esők idején ide menekülhessen. Ahol e fedett csarnokok véget érnek, az udvar közepén van a zenekar helye s aztán következik a néző és étkező tér, mely 150-200 asztalra van számítva, s a bejárással szemközt van a csinos színpad. A néző tér jobb és baloldalán emelkedettebb helyen 12-12 páholy van. E páholyok mindegyike folyondárral befutott lugasból áll. Minden lugasban egy-egy asztal van terítve. A világítás pazar, de nem vakító, az étkek jók és más hasonló helyiségekhez mérten nem drágák, a mulatság pedig igen változatos. Tizenöt-nél több tagból álló társaság kis vígjátékokat ad elő, azután a négy svéd nőtestvér hallatja még labus nemzeti dalait, végre a fiatal Crosby mutatja be hajmeresztő művészetét, 20 perczig áll egy rúdon feje tetején, pisztolyokat süt el



*Nyári Orpheum (1884)*

1884-ben egy évig ezen a néven hirdette nyári orfeumát a Nagymező utca 17.-ben.<sup>46</sup> A reklámok a megszokottak, a név egy kicsit zavaró, mert korábban a Hunyadi téren is indult egy orfeum ugyanezen a néven 1878-ban.<sup>47</sup> Azonban Somossy újabb marketingötletének nyoma maradt az újságokban, a *Nemzet* 1886-ban megírta, hogy: „Somossi K.-nak engedély adatik, hogy az Andrássy körút és gyár-utcza sarkán hirdető lámpaoszlopot állíthasson fel.”<sup>48</sup> Tehát a mai Andrássy út és Jókai tér, Liszt Ferenc tér sarkán saját tulajdonú hirdetőoszlopot állíttatott, amelyen saját vállalkozásának plakátjait helyezhette el. Így a forgalmas Andrássy út és az Oktogon, illetve az Opera felől érkező tömegek is értesülhetnek a legújabb bemutatókról.

*Neues Orpheum – Beleznay-kert (1872–1878)*

A Beleznay-kert a mai Rákóczi út és a Puskin utca sarkán lévő telken állt. Nevét a kertben lévő Beleznay-palotáról kapta, és miután a család kihalt, a kastélyt bérbe vevő vállalkozók 1828-tól fogva tarthattak ott rendezvényeket. Az átalakított bálterem kétszáz fő befogadására volt alkalmas, a kertben pedig szabadtéri színpadot állítottak fel, amit később varietésszínházzá alakítottak át; ezt bérelte ki igazgatóként Somossy. A fellelhető plakátokon Neues Orpheumként hivatkozott a Beleznay-kertre, és saját portréját rakatta a felső-középső részre díszes mintákkal körülvéve, alatta mint „direktor K. Somossy” íratta ki a nevét. A sztárokat műsorrend szerint felsorolta, vannak köztük, akiknek a nevét bekeretezték, illetve a korban divatos módon két oldalról fekete kézfejjel vették körbe, a mutatójával a sztár nevét jelölve. Az újságban szinte kivétel nélkül német nyelvű hirdetésekben bukkan fel a műintézmény, ami elég jól tükrözheti a célcsoportot, amelyet Somossy elérni igyekezett.<sup>49</sup>

és sört iszik, azután kezdik előlről a színészek, az énekesek s az eróművészek. Az időközöket katonai zenekar tölti ki. Az igazgató 40 tagból álló balletet szerződtetett s ez még a folyó héten szombaton megkezdi előadásait az „Irma” című ballettel. A baletet 8 nap múlva egy 8 tagból álló francia szintársaság követi is így a változatosságról eléggé gondoskodtak.” (*Pesti Napló*, 1870. augusztus 17., melléklet a 161. számhoz.)

46 *Egyetértés*, 1884. július 3., 7.

47 *Egyetértés*, 1878. május 23., 4.

48 *Nemzet*, 1886. augusztus 25., 3.

49 *Neues Pester Journal*, 1878. június 19., 10.

### *Első Fővárosi Orpheum (1887–1893)*

Somossy többféle megfontolás alapján változtatta az intézményei elnevezését. Az új nevek elsősorban a saját „brandje” felépítését szolgálták, de előfordult, hogy a hitelcsapdába került igazgatónak új céget kellett létrehoznia, míg az előzőt elárverezték a feje fölül. Felismerte, hogy egy hangzatos névvel meggyőzőbb lehet a siker, így a „fővárosi” és „első” jelzőket a korábbi orfeum neve elé biggyesztve létrehozta a Nagymező utca 17. szám alatti telken a híres intézményt, igaz, ez még vastraverzes, nyári színház volt. A későbbi új épületnek már Somossy Orfeum lett a neve, habár a hirdetésekben még 1896-ig két néven fut az intézmény, valószínűleg azért, hogy az olvasóknak legyen idejük megszokni a változást. Hirdetéseikben címet nem írnak, viszont fontosnak tartják jelezni, hogy nemcsak a nyári, hanem a téli idényre is be vannak rendezkedve. A fellépőket vastag betűkkel kiemelik, a különleges produkciókról rövid leírást is adnak.

### *Színházak*

#### *Deutsches Theater, a Gyapjú utcai Német Színház (1869–1889)*

Miután 1847-ben leégett a Pesti Városi Német Színház, fából készült egy ideiglenes színház (Nottheater) a mai Erzsébet téren, de egyre nőtt az igény, hogy a német ajkú lakosságnak legyen Pesten saját színháza. Somossy varietésszínházat akart építtetni,<sup>50</sup> és erre meg is kapta a színházi előadások tartásához szükséges engedélyt.<sup>51</sup> Végül valószínűleg anyagi megfontolások miatt átengedte az építés lehetőségét egy részvénytársaságnak,<sup>52</sup> amely folytatta az építkezést, és 1869-ben megnyitotta a kétezer főt befogadni képes Német Színházat. Somossy itt rengeteg tapasztalatot szerezhetett a színházcsinálás fortélyairól. Az újsághirdetések teljesen átlagosak, a Német Színház megnevezés kiemelve, a „gyapju utcában” cím alatta, a dátum és az előadás címe, valamint az előadás kezdésének időpontja is hangsúlyos.<sup>53</sup> A színház 1889-ben leégett.

50 Hungaricana Közgyűjteményi Portál. Online elérés: <https://maps.hungaricana.hu/hu/BFLTerftar/10390/?list=yJxdWVyeSI6lCJcinNvbW9zc3kga1x1MDBlMXJvbHlclij9> (utolsó letöltés: 2024. március 28.)

51 *Budapesti Hírlap*, 1932. március 20., 4.

52 *Pesti Napló*, 1869. augusztus 19., 2.

53 *A Hon*, 1881. október 8., 4.



### *Hermina Színház (1883–1884)*

Ezt a színházat nem Somossy alapította, de 1883-ban hozzájutott, és téli orfeummá alakította, miközben nyári orfeumnak ott volt az akkor már üzemelő Nagymező utca 17. szám alatt álló építménye. 1884-ben ezt a téli orfeumot megszerelte tőle Pruggmayr József, és ő üzemeltette tovább. A hirdetésekben előfordul, hogy a két műintézmény reklámja egymás alá-fölé került, ezért Somossy fontosnak tartotta kiemelni, hogy a továbbiakban mindkét orfeuma azonos helyen működik.<sup>54</sup>

## Sztárok, nyelvi kérdések, műsorpolitika

Heltai Gyöngyi a „Primadonna-paradigma” című dolgozatában<sup>55</sup> arról ír, hogy a primadonnajelenséget mint egyfajta kulturális konstrukciót az éppen alakuló színházi ipar formálta. A librettisták gyakran törekedtek arra, hogy produkcióikban parodizálják a népszerű előadásokat és a primadonnákat. Így egy időben két állócsillag létezett: Blaha Lujza és Carola Cecília. Az egyik a nagyvilági mondén, akinek egész Pest és Európa a lábai előtt hevert, de nagyrészt német nyelven szerepelt, a másik pedig a magyar színjátszás és az erkölcs feddhetetlen mintaképe: Blaháné. Carola Ceciliáról, a Somossy Mulató sztárjáról szászámra jelentek meg a botrányosabbnál botrányosabb cikkek, amelyek nagy buzgalommal ecsetelték, hogy a primadonna éppen melyik herceggel, milliomossal flörtölt, vagy melyik más mulatóban töltötte az estét a fellépése után. Ezek a hírek csak még jobban fokozták az ismeretlen, csodálatos nő bálványának a mítoszát, ráadásul Carola minden kérőjét kikosarazta, így milliomosok verték el rá vagyonuk jelentős részét, úgymint Lazarovics Mihály,<sup>56</sup> a bácskai nábob, Lindenbaum Maxi vászon-nagykereskedő, Csernaházi Bod Elek<sup>57</sup> földbirtokos, az orosz milliomos

54 „Esetleges tévedések és csalódások meggátlása szempontjából van szerencsém a t. cz. közönségnek tudomására hozni, hogy ugy téli mint nyári helyiségeim jövőben nagymező-utca 17. sz. a. lesznek... Somossy Károly, igazgató.” (*Egyetértés*, 1884. október 8., 6.)

55 Heltai Gyöngyi. 2014. „Primadonna-paradigma: Blahától az »isteni Zsazsaig és Carola Ceciliától a Honthy-féle Ceciliáig«”. *Metszetek – A Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének online társadalomtudományi folyóirata* 3(1): 82–116. Online elérés: [https://epa.oszk.hu/04500/04590/00030/pdf/EPA04590\\_metszetek\\_2014\\_01.pdf](https://epa.oszk.hu/04500/04590/00030/pdf/EPA04590_metszetek_2014_01.pdf) (utolsó letöltés: 2024. október 29.).

56 *Magyarság*, 1935. január 13., 34.

57 *Pesti Napló*, 1906. október 7., 13.

Protopopov Miklós<sup>58</sup> fia, a román miniszterelnök fia, Sturdza Viktor<sup>59</sup> vagy éppen Edward walesi herceg.<sup>60</sup>

A nyelvi kérdés is egyre gyakrabban okozott problémát. 1894-ben magyarul szólt a Somossy Mulató ünnepi megnyitója, Heltai Jenő írta rá a beszédet, magyar nyitányt játszott a zenekar, és mégis előfordult, hogy zavargások törtek ki a nézőtéren. 1895-ben például augusztus 20-án, miután a Somossy Mulatóban elénekelték a *Himnusz*t és a *Szózatot* is, Carola Cecília egész este német nyelven énekelt. A közönség kiabálni kezdett, hogy: „Magyarul, magyarul!”, mire Carola kénytelen volt belekezdeni pár magyar dalba, és ekkor megnyugodott a tömeg. A *Hazánk* napilap 1900-ban azt írja Irodalom és művészet rovatában, a „Vidéki színészet” cikkben, hogy a színészegyesület kizárással fenyegeti azt a színészt, aki orfeumban lép fel. „Minden mulató köteles műsora felét magyar számokból állítani össze. Hanem a színészegyesület kizárással, nyugdíjigényének és összes jogainak elvesztésével sújtja azt a színészt, aki orfeumban működik. Ennek pedig az a következménye, hogy az orfeumok magyar számai borzasztó rosszak, valósággal szégyent hoznak a magyarságra. A színészegyesület tehát kerékkötője a magyarosodásnak, s a helyett, hogy a nemzeti ügyet szolgálná, spanyolos büszkeségével oda szorítja a dolgot, hogy például Ós-Budavára a nyáron Bécsből német-kupléénekest azzal a megokolással készül szerződtetni, hogy magyar kuplé-énekesek alkalmazásában őt az Országos Színészegyesület megakadályozza.”<sup>61</sup>

Annak ellenére, hogy semmilyen írásos bizonyíték nincsen Somossy Károly zsidó származását illetően, az újságok („németbarát” és „zsidó” titulusokkal kiegészítve) kész ténynek veszik, hogy nem akar magyar nyelvű előadásokat a mulatóiban, pedig ez tényszerűen nem igaz. Ebben az időben már elkezdődtek az antiszemita jellegű támadások is ellene.<sup>62</sup> Somossy vérbeli üzletember volt,

58 *Pesti Napló*, 1905. július 20., 14.

59 *Békés Megyei Közlöny*, 1904. június 14., 3.

60 *Hétfő*, 1942. november 23., 4.

61 *Hazánk*, 1900. január 16., 7.

62 „Zsidó vallásu magyar! Magyar zsidó! Hát Istenem, van ez is, mint a magyar érzelmü német, tót, szerb vagy oláh is van. Talán több, mint magyar érzésü oláh, de hasonlíthatatlanul kevesebb, mint magyar *Zipszer*. S amint nem bírom elhinni, hogy eljön az az idő, midőn szent István birodalmában csak magyar fog lenni, azonképpen nem hiszem azt sem, hogy az ungmegyei, máramarosi, vagy budapesti zsidókból idővel jó magyar ember lesz. Hogy miért? Nem tudom én sem, de beszédjében, gondolkodásában és érzésében nem magyar az átlagos zsidó. Hiszen panaszkodik Ön is, hogy a pesti zsidóság egymás között, otthon s a társadalmi életben folyton németül beszél. Német könyveket olvas, német hírlapokat járát, német az imádságos könyve s beszerzési piaca Bécs, azaz

azt játszotta, amire nagyobb volt az igény. Nem vette észre időben, hogy szükség van a magyar nyelvű előadásokra (amit a konkurencia eddigre már felismert), és ez valószínűleg fatális hiba volt a részéről.

Somossy Károly évtizedeken keresztül meghatározta a varieté és a szórakoztatás műsorának az alakulását. A konkurencia nem győzte másolni és utolérni leírhatatlan gazdagsággal és fantáziával kitalált műsorait, melyekből kiemelnék egyet: a *Nemzetközi Művészeti Szemlében* megjelent hirdetés<sup>63</sup> több előadást is reklámoz német nyelven, a hely neve pedig: Budapesti Orfeum. Ebben az időben egy újságírónak, írónak szégyen volt a nevét adnia egy orfeumi műsorhoz. Ezért fordulhatott elő, hogy ezen előadások szövege, vagyis a librettó Somossy Károly neve alatt futott, miközben ezeket egytől egyig a veje, Rajna (Reiner) Ferenc (1861–1933) írta, így a hatalmas sikereket – hivatalosan – Somossy érte el.<sup>64</sup> Ha Somossy éppen nem új operetten, baletton vagy tánc- és élőképeken gondolkodott, akkor a kor legújabb vívmányait se volt rest felhasználni. Új dalcsarnokában először volt Magyarországon villanyvilágítás, az épületben telefonvonalat használtak, valamint 1896-ban az országban először volt télikertben a filmvetítés. A készülék bemutatási jogát a Monarchia területén Somossy Károly szerezte meg, és négy hónappal a Lumière fivérek bemutatója után Magyarországon is filmet vetítettek a Somossy Mulatóban... „Az animatográf! A legújabb foto-elektronikai csoda. Reprodukál minden élő jelenetet mozgásban – a valódi élet tükre.

---

Wien... Én pedig azt állítom s velem együtt sokan, különösen külföldiek mondják, hogy Budapestnek egész zsidó karaktere van. S azt mondom, hogy aközt a pár ember közt, aki a Barabás-kiállítás megnézte, zsidó egy sem volt. Ellenben a Mücsarnok zenés csütörtökjeinek s a Folies-Caprice és Somossi közönségének kilenczted része az. Apropos, Somossi! Olvasta Ön a napokban azt a verekedést az orfeumban? Mintha az az eset karakterizálná a zsidóinkat. Egy ember föláll s tiltakozik a német előadás ellen (felteszem, hogy Frank-Faragó ur szintén zsidó), a többi pedig lehurrogja s véresre veri. S másnap ugyanebben a helyiségben, ugyanazon társulat előadása alatt ismétlődik az előbbi eset s nem kerül ki Budapestről ötven vagy százezer ember, aki e merényletet a társaságon, alkalmazottakon s a közönségen megtorolja. Oh igen! Szívesen elismerem, vannak teljesen magyar érzelmű zsidóink is, köztük államférfiak, politikusok, tudósok, kiváló művészek, írók s más kitünőségek, akik teljesen magyarok lettek, szívben és lélekben; de a zsidóságunk még sem lesz sohasem magyar. És vannak esetek és alkalmak lépten-nyomon, midőn teljes meggyőződéssel, kellően megfontolva elengedném mind e kitünőségeket, csak semmiféle zsidóink ne volna...” (*Alkotmány*, 1900. január 2., 6.)

63 „Elérhető a Nemzetközi Színház és Művészeti Irodán keresztül: *Artilleria Rusticana* – Burlesque Operette (paródia) egy felvonásban. Szöveg: K. Somossy, zene: Wilhelm Rosenzweig. *A nagy kalifa* – látványos operett egy felvonásban. Szöveg: K. Somossy, Zene: Wilhelm Rosenzweig. *Giardinetto* – Nagy potpurri nagyszerű pompával. Somossy és Rosenzweig összeállításában. *Spiritiszták* – Burleszk operett egy felvonásban. Szöveg K. Somossy, zene: Wilhelm Rosenzweig. *A női zászlóalj* – nagy katonai bemutató énekkel, táncsal és káprázatos látvánnyal. Szöveg: K. Somossy, zene: W. Rosenzweig. Előadják a budapesti Orpheum-ban fantasztikus effektekkel, továbbra is a legkeresettebb műsorok között.” (*Nemzetközi Művészeti Szemle*, 1893. február 5., 16.)

64 Rajna Ferenc. 1932. „Ahol a régi Pest mulatott”. *Budapesti Hírlap*, március 20., 4.

Látható naponta délelőtt 10 órától kezdve folytatólag estig a Somossy Mulató kávéházi télikertjében. Belépti díj 1 korona.”<sup>65</sup>

Miután Somossy Károly megvetette a lábát a Nagymező utcában, gombamód kezdtek szaporodni a játszóhelyek a környéken. Csak az ebben az utcában megtalálható régi és új színházak névsora<sup>66</sup> kiválóan mutatja, mennyire pezsgett és pezseg ma is az élettől ez a színházi negyed. Az elmúlt száz évben több előadás is született, mely megidézi alakját és a régi orfeumok világát.<sup>67</sup>

## A konkurencia és a bukás

Miközben a legnagyobbak egymás műsorait másolták, Somossy is felkerült a szórakoztatóipar európai térképére azon egyszerű oknál fogva, hogy impresszáriói a legjobb és legnevesebb sztárokat szerezték meg neki, így jelentős konkurenciát jelentett a bécsi Ronachernek és a Danzer’s Orpheumnak, a párizsi Molin Rouge-nak, a Folies Bergère-nek és az Alcazarnak, a berlini Apollo Theaternek és a Wintergartennek, a koppenhágai Tivolinak és a londoni Empire-nek, nem beszélve a neves cirkuszokról, hiszen Somossynál birkózások, artista- és állatmutatványok, lovasok, énekesek, bűvészek és átváltozóművészek léptek fel,

65 *Budapesti Hírlap*, 1896. április 28., 15.

66 A Nagymező utcai színházak, mozik, orfeumok listája: Jardin d’Hiver, Renaissance Színház, Radius Filmszínház, Vigszínház, Ifjúsági Színház, Petőfi Színház, Nemzeti Színház, Fővárosi Operettszínház, Thália Színház, Arizona Színház, Művész Színház, Mikroszkóp Színpad, Somossy Orfeum, Budapesti Operettszínház, Tivoli Színház, Moulin Rouge, Pavillon Mascotte, Fővárosi Kabaré, Tarka Színpad, Vörös Malom, Budapest Kávéház, Arizona, Budapest Táncpalota, Kálmán Imre Teátrum, Edison Mozgó, Turán mozi, Terv mozi, Tivoli mozi, Tivoli Fényjátékház, Tinódi Filmszínház, Radnóti Színház.

67 Somossy Károly alakját és az Orfeumát megörökítő alkotások: 1932-ben mutatták be a Fővárosi Operettszínházban a *Régi orfeum* (szöveg: Faragó Jenő – Békeffy István, zene: Lajtai Lajos, rendező: Loránth Vilmos) című darabot, amelyben Honthy Hanna alakította Carola Cecíliát és Bilicsi Tivadar Somossy Károlyt. 1943-ban készült el az *Egy boldog pesti nyár* című operett, melynek zenéjét Buday Dénes, Eisemann Mihály és Fényes Szabolcs írták, a librettó pedig Szilágyi László és Orbók Attila munkája. Rendezte: Tihanyi Vilmos. Honthy Hanna ismét visszatért Cecília szerepében, étellel telt meg a régi orfeum, amely saját magát alakította a Fővárosi Operettszínházban. 1950-ben mutatták be a Fővárosi Varieté műsorán *A sziget rózsái* című darabot, amelyben Fejes Teri játszotta Carola Cecíliát; ismét megelevenedett az orfeum és a millennium pazar világa. Zene: Polgár Tibor, Fényes Szabolcs, rendezte: Szabolcs Ernő. 1954-ben mutatták be Kálmán Imre *Csárdáskirálynőjének* Békeffy–Keller-féle átiratát, melyben Cecília (Anhilde) főhercegnőről kiderül, hogy valamikor maga is sanzonett volt. A darab így egyértelműen utalt Carola Cecíliára, és arra, hogy a helyszín ismét a Somossy Mulató lehetett. A szerepet megint Honthy Hanna kapta, és hatalmas sikerrel játszotta. 2023. november 17. bemutatták *Az Orfeum mágusa* című operettet két felvonásban. Szöveg: Orbán János Dénes, zene: Pejtsik Péter. Somossy Károlyt Dolhai Attila, Carola Cecíliát Kiss Diána alakította Bozsik Yvette rendezésében.

így konkurenciát jelentett a Ciniselli-, a Renz-, a Wulff-, a Herzog-, a Barokaldi-, a Beketow- és a Krone-cirkuszoknak is.

A hatalmas sikereken felbuzdulva a többi „zengerájós”, dalcarnok-tulajdonos se tétlenkedett, és egyre-másra nőttek ki a jobbnál jobb műsorokat kínáló orfeumok, mulatók, többek közt a Herzmann Orfeum, a Magyar Orfeum, az Imperial Mulató, az Oroszy Orfeum, a Jardin d’Hiver, a Parisienne, a Foliès Caprice, a Dobler-bazár, a Walhalla Orfeum, a Kék Macska, a Berger-pince és a Mandl-mulató. Érdekesség, hogy Oroszy (máshol Oroszi) Antal Somossy házi költője volt, de olyan sok pénzt keresett, hogy saját vállalkozásba kezdett, és felépítette a mai Uránia Nemzeti Filmszínház épületét, az Oroszy Caprice-t. A történet szerint a gyönyörű tükrök és falak mögött titkos ajtók rejtőztek, melyeket az ott dolgozó táncos hölgyek kinyitottak, így zavartalanul szórakoztathatták a gazdag vendégeket<sup>68</sup> a szomszédos épületben, amelyben jelenleg a Színház- és Filmművészeti Egyetem működik. Ugyanígy a Herzmann Orfeum is ádáz csatát vívott Somossyval, Párizsból hívatott revüszatókat, sztepptáncosokat, igazgatója sötétszürke „ferencjósában” járt, cilinderral a fején, lakkcipőben és kétfogatú fiákeren, mert mindenben hasonlítani akart az „éjszaka császárához”, aki szép lassan Herzmann minden sztárját átcsábította a Nagymező utca 17.-be. Herzmann is tönkrement, és végül a szegényházban halt meg.<sup>69</sup> Sokszor a színházak is közösen léptek fel Somossy ellen, mert az orfeumában egész estés színdarabokat, operetteket, baletteket adatott elő, és mivel erre nem volt engedélye, konkurenciát jelentett minden más színháznak. A rendőrség mégsem avatkozott közbe, aminek az érintettek elég gyakran keserűen hangot is adtak az újságok hasábjain.

A vendéglők, mulatók és orfeumok előadásaival, bevételeivel rengeteget bukott Somossy, de mindig fel tudott állni a kudarcok után, vagy akadt egy nagylelkű barát, aki kiségitette a bajból. Állandó kreativitása és ötletei újabb és újabb célok elérésére sarkallták, de anyagilag sosem állt biztos lábakon. Ezért fordulhatott elő, hogy az árverés szinte mindennapos volt a Somossy családban. Tucatszám található bejegyzések arról, hogy Somossy Károly különböző lakcímeiken bejegyzett ingóságait, kávéházi berendezéseit, részvényeit hogyan és mikor árverezték el a feje fölül. És kezdetett mindent előlről. Soha nem szegte

68 Molnár Gál Péter. 1995. „A kalábriasz parti”. *Budapesti Negyed* 2: 73–90. Online elérés: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00007/molnar.htm> (utolsó letöltés: 2024. október 29.).

69 *Magyarország*, 1924. július 9., 4.

kedvét a kudarc, egyre nagyobb szerencsejátékokba fogott, és egyre több bevételt is termelt. Ráérezett arra, hogy éppen mi az aktuális „zeitgeist”, és maximálisan kihasználta. Meggyőződésem, hogy Somossy bukásában két tényező játszott szerepet. Az egyik az olthatatlan szerencsejáték-mániája, a másik pedig a korszellem változása, amelyre évtizedekkel korábban még képes volt jó érzékel rátapintani. A századfordulóhoz közeledve a rohamosan bővülő Budapesten egyre nagyobb igény mutatkozott a magyar nyelvű előadásokra. Somossy eddig is ügyelt, hogy legyen valamennyi magyar szó az orfeumban (kétnyelvű műsorfüzetek, plakátok stb.), de ezt leszámítva nem foglalkozott a kérdéssel. Ha élére állt volna a kezdeményezésnek, talán sikeresen átmenthette volna a vállalkozását a következő századba. Közben a sokat sztárolt és isteníttet nőideál is nagy változásokon ment keresztül. Amíg a nyolcvanas–kilencvenes évek az amazon jellegű, testesebb nőkről szóltak, addig a századfordulón már másfajta hölgyekért bolondultak a férfiak. A Carola Cecília-féle primadonnák kora szép lassan leáldozott. Ezen tényezők együttese vezetett oda, hogy Somossy végül nem kerülhette el a bukást.

A *Vendéglősök Lapja* így számolt be az Orfeum csődjéről: „Már-már leírhatatlan szegénybélyegnek tekintettük a német orfeumokat s ime – egész váratlanul – a főfészkük – a Somossi-féle – becsukta a boltot, mert jó magyar orfeum támadott »Ős-Budavár«-ában.”<sup>70</sup> 1901 környékén már nem tudta reálisan felmérni, hogy egy üzlet beindításához mekkora kockázatot érdemes vállalnia. Az új mulatója megépítéséhez saját alkalmazottaitól vett fel hitelt, akik még hittek a legenda igazgatónak, és boldogan kölcsönöztek neki. A mulató elkészült a Király utca 71. szám alatt, a sztárokat leszerződtették, de a mindennapi működéshez már nem volt elég a pénz. Ez azért volt különösen kellemetlen, mert Somossy a két lányát tette meg a mulató vezetőinek, de ők valójában csak strómanok voltak, ő irányított a háttérből mindent (erre hivatkozva mentette fel a bíróság később a két Somossy lányt). Mikor már sem a személyzetet, sem a fellépőket és az engedélyeket nem tudta megfizetni, a rendőrség végleg bezárta a mulató kapuit, és lakat került az intézményre. Innentől kezdve végeláthatatlan bírósági perek kezdődtek, a két lányt rabosították, Somossy ágynak esett, és nem kelt fel többé. A családnak dolgozó személyzet futhatott a pénze után. Hogy lássuk, milyen tiszteletnek örvendett a Somossy família, jó példának álljon itt a Fővárosi Orfeum hirdetése a *Magyar Nemzet*ből: „A holnapi, pénteki előadás jövedelmét

<sup>70</sup> *Vendéglősök Lapja*, 1897. augusztus 5., 4.

a Somossy-unokák kapják.”<sup>71</sup> Ugyanez a *Magyarország* című napilapban azzal a kiegészítéssel: „Felülfizetést köszönettel vesz a jövedelmet szedő bizottság.” Mindenki látta és átérezte a tragédiát, s igyekezett segíteni. Különösen nagy szó ez a korábbi Somossy Mulatótól (ekkor már Fővárosi Orfeum), mely egyúttal konkurenciája volt az Új Somossy Mulatónak. Waldmann Imre igazgató emberi nagyságáról tett tanúbizonyságot. A Somossy alapította Budapesti Artista Egyesület, Carola Cecília (100 korona) és a berlini *Internationalis Loge* (32 korona) adott pénzt Somossy Károly temetésére, mert annyira elszegényedett a család, hogy még ezt sem tudták kifizetni.

## A Budapesti Operettszínház kommunikációja és műsorpolitikája

Nehéz lenne felsorolni a rengeteg változást, amely a kommunikáció terén történt az elmúlt százötven évben. Az alapok ugyan hasonlóak, de a közönséggel való kapcsolattartás, a külső-belső PR, a marketingstratégiák megfelelő kialakítása a szoros színházi versenyben fontosabb, mint valaha. A százéves Operettszínház igyekszik megfelelni a modern kor kihívásainak, és rengeteg platformon jelen van úgy a médiában, mint az online és nyomtatott felületeken. Véget ért a korábbi zárt rendszer, a színház sztárjai más színházaknál is megjelenhetnek, mégis megfigyelhető egyfajta trend, hogy kik játsszák a főbb szerepeket manapság. Fénykorát éli Dolhai Attila, Homonnay Zsolt, Bordás Barbara, Kiss Diána, Laki Péter, Szendy Szilvi, Kiss Zoltán, Bardóczy Attila, Fischl Mónika és a korábban méltatlanul mellőzött Füredi Nikolett, Dézsy Szabó Gábor és Nádas Veronika. A weboldal tiszta és jól átlátható, habár a fekete szín túlzott használata kicsit komor hatást kelt, szomorúságot ébreszt. Van valamiféle érzékelhető visszanyúlás, anakronizmus a műsortervezésben (rég-új darabok kiválasztása), a logóhasználatban (hasonlóság a Zeneakadémia logójával), valamint a Nemzeti Dalszínház megnevezésben (a 19. század végén a Magyar Állami Operaház megnevezése volt). Az oldal hozzáférést kínál a legismertebb közösségimédia-felületekhez, a kapcsolattartás és az akadálymentes elérés is könnyen áttekinthető. A weboldal teljes átalakításával szinte teljesen eltűnt a korábbi vezetés sikereinek és előadásainak az emléke, jelenleg csak a társulat akkor és jelenleg is ott dolgozó része, valamint a pár futó darab emlékeztet a színház rekonstrukciója óta eltelt huszonhárom évre. A színház

---

<sup>71</sup> *Magyar Nemzet*, 1902. március 14., 15.

többfajta bérletkonstrukcióval (Premier+, Sárdy János, Romantika, Somossy Károly bérlet), ajándékutalványokkal és törzskártyával (Operett Aranyklub, mely különféle kedvezményeket biztosít) várja a nézőket a 2023/2024-es évadban. A műsorpolitika terén vegyes a felhozatal, e dolgozat megírásának idejében fut még pár régi darab, úgymint *A Szépség és a Szörnyeteg* (2005), a *Mágnás Miska* (2002), a *Lili bárónő* (2005), a *Jövőre, Veled, Itt!* (2005) és a *Virágot Algernonnak* (2015), vannak olyan sikerdarabok, amelyeket levettek, de újra megrendeztek, és színpadra állítottak, mint például a *Csárdáskirálynő* (2019, rendezte: Vidnyánszky Attila) vagy a *Marica grófnő* (2020, rendezte: Bozsik Yvette). Musicalek terén már jól bevált, sikereket elért darabokat tűztek műsorra, mint a *Hegedűs a háztetőn* (1964, jelenlegi premier: 2021), a *La Mancha lovagja* (1965, jelenlegi premier: 2020), a *Jekyll és Hyde* (1990, jelenlegi premier: 2022) és a *Monte Cristo grófja* (2011, jelenlegi premier: 2023). Klasszikusokat is előadnak, ilyen Kacsóh Pongrác *János vitéze* és Lehár Ferenc *A mosoly országa* című darabja vagy Huszka Jenő *Mária főhadnagy* című operettje. Időszakosan szezonális darabokat is elővesznek, ilyen például Csajkovszkij *Diótörő* balettje, vagy a történelmi háttérrel rendelkező levélregény alapján készült *Veszedelemes viszonyok* Kiss Csaba rendezésében, Kovács Adrián zenéjével és Müller Péter Sziámi szövegével. A színház YouTube-csatornája közel tizenkétezer feliratkozóval igen népszerűnek számít, itt még megtalálhatók a régi felvételek az intézmény elmúlt húsz évéből. Hirdettek „Tiétek a színpad!” címmel színházi vetélkedőt általános és középiskolai csoportoknak kreatív videók elkészítésére, és a YouTube volt az elsődleges csatornája a pandémia idején a közönséggel való kapcsolattartásnak. A videómegosztóra készült el Dolhai Attila és Cári Tibor Trianon tragédiáját feldolgozó zenés drámája *Szétszakítottak* címmel, melyben a színház színészei, énekesei játszottak. Az Instagram-csatorna közel tizennégyezer követővel rendelkezik, és széles spektrumban gyárt reklámokat, valamint spontán próbafotókat, a felhozatal elég vegyes képet mutat, valószínűleg több ember kezeli a tartalmakat. A hivatalos Facebook-oldal tartalma szinte teljesen megegyezik az Instagram-tartalmakkal, de itt már százhuszonnégyezer követő figyeli az újdonságokat. Általában közel száz ember lájkol és véleményezi a naponta többször frissülő bejegyzéseket. (A weboldalon egyébként sem az Instagram-, sem a Facebook-oldal linkje nem működik, valószínűleg csak átmeneti hibáról van szó.) A színház 2023-as költségvetési beszámolója nem elérhető a weboldalon, de a 2022-es igen. Ennek alapján a színház 2022-es bevételi főösszege 6 470 534 822 Ft, melyből a költségvetési bevétel 1 597 637 815 Ft, a központi, irányító szervei támogatás összege pedig



4 297 526 427 forint, plusz az előző évi maradvány igénybevétele 575 370 580 Ft.<sup>72</sup> A színház tehát közel 5 milliárd forintos támogatásból működhetett a 2022/2023-as évad folyamán. Ebből két bemutatót tartottak: a Homonnay Zsolt által rendezett *Mária főhadnagyt* és a Szomor György által írt *Monte Cristo gróffját*.

Az új bemutató (*Az Orfeum mágusa*) kapcsán 2023-ban szobrot állítottak Somossy Károlynak a színház főbejáratánál.

A színház marketingosztályának munkatársaival folytatott beszélgetéséből kiderült, hogy a Budapesti Operettszínház aktívan használja a ma ismert és elérhető reklámfelületek nagy részét is. Print anyagok közül a köztéri hirdetések, óriásplakátok, rollupok, megállítótáblák jellemzőek, de a nyomtatott sajtóban, magazinokban, saját print anyagokban is megjelennek. A mai kor kihívásaira reagálva a főbejáratnál LED-falon hirdetik az aktuális előadásokat, digitális print anyagokat mutatnak az épületen belül is ezeken a speciális „display”-eken. A színház a saját színészeit az elmúlt évek gyakorlatának megfelelően hármass szereposztásra alapozva építi fel: a plakátokon, reklámokban megjelenik mind a három főszereplő, hogy láthassák a nézők, kik játszanak az előadásokban. A színészeket gyakran küldik nyilatkozni, riportot adni, jellemzően a *Mokka* című műsorba, valamint további beszélgetős műsorokba. A színészeknek ezentúl a weboldalon is biztosít bemutatkozási lehetőséget a színház, saját felületük van, amelyen az önéletrajzukon kívül megjelenhet más adat is, amit szeretnének. A színház fő kommunikációs csatornaként a Facebookot használja (itt található a legtöbb követő), mivel az Operettszínházba járó közönség nagyrészt az idősebb korosztályból kerül ki, és a Facebookot is jellemzően idősebbek használják, legalábbis döntően nem a fiatalok. A saját weboldalukon pedig a hivatalos híreket, bejelentéseket kommunikálják.

## Konklúzió

A 19. század végén a legfontosabb kommunikációs felületet nemcsak a nyomtatott sajtó jelentette, hanem az utcai hirdetések és plakátok, amelyek hirdetőoszlopokon, omnibuszokon, cégereken, szekereken és a házak falfelületein is bárhol megjelenhettek. Somossy Károly lehet, hogy újító volt sok tekintetben, de a marketingről hasonló elképzelése volt, mint a konkurenciának. A különbség annyi, hogy nála a legnagyobb sztárok léptek fel, valamint nem félt a rendhagyó

<sup>72</sup> Forrás: Éves költségvetési beszámoló\_2022.\_szöveges\_indoklás.pdf (operett.hu) (utolsó letöltés: 2024. október 15.).

újdonságok bevezetésétől, így történhetett, hogy a mozgóképet is ő mutatta be először a magyar közönségnek pár hónappal a Lumière fivérek párizsi bemutatóját követően. Azt is láthattuk, hogy hirdetőoszlopot állíttatott az Oktogon közelében, hogy szélesebb rétegekhez is eljusson a mulatójának a híre. Ha kellett, omnibuszt és hajójáratokat bérelt, hogy a nagyérdemű könnyebben megközelíthesse a létesítményeit. Tudatosan végezte a marketing- és reklámmunkát. Az újsághirdetésben rendszerint a fővárosra koncentrált, vidéki lapokban elvétve találni híreket, reklámokat róla. Az is tény, hogy az egyre nagyobb látványosságok, a „Somossy-létesítmények” egy idő után egymást kezdték „kannibalizálni”. Így bizonyosan hibás döntés volt részéről a több mint kétezer fős mulatót üzemeltetni és mellette létrehozni a Konstantinápoly Budapesten (másik nevén Kis-Konstantinápoly) nevű helyet, amely fénykorában negyvenezer ember szórakozását tette lehetővé, mert közben rengeteg más, új műintézmény létesült, nem beszélve a város szívében megnyitott Ős-Budavára komplexumról, ahol szintén tízezrek múlathatták az időt esténként. Túl nagy volt a kínálat a rohamosan fejlődő Budapesten, és nem volt rá elég kereslet. Somossy Károly igazgatása a személyes és az intézményi PR terén is hagyott némi kívánnivalót maga után. Amikor botjával leütött egy, a színház működésére panaszt tevő ügyvédet az utcán, és megfenyegette, vagy amikor a bíróságra idézték, mert eladta a jegyértékesítés kizárólagos jogát több vállalkozónak egy időben, vagy amikor beperelte a színpadra lépést megtagadó primadonnát (aki visszaperelte, és nyert), az mind azt bizonyítja, hogy heves természete néha felülírta a józan, megfontolt igazgató képét, és ez nem vetett túl jó fényt sem rá, sem az intézményére. Igaz, állandó tartozásai és a hitelezőktől való folytonos menekülése sem. Kétségtelen viszont, hogy több évtizedes megfeszített munkával létrehozott életműve lehetővé tette olyan műfajok virágzását és aranykorát, mint az operett és a musical, amelyek később világhírt és hatalmas sikereket hoztak Magyarország számára.

## A felhasznált irodalom

---

- Áfra Nagy János. 1930. „Az írástudatlanok Budapesten”. *Statisztikai Közlemények*. 63. kötet. Budapest: Budapest Székesfőváros.
- Bakos Ferenc. 2002. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bányász Ibolya. 2008. *A kommunikáció csatornáit és jellemzőit, a kommunikációs készségek fejlesztése*. Budapest: Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet.
- Bevilaqua Borsody Béla és Mazsáry Béla. 1935. *Pest-budai kávéházak: Kávé és kávésmesterség 1535–1935*. II. Budapest: Budapesti Kávésok Ipartestülete.
- Buza Péter. 2020. *Budapest 30*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Csáth Géza. 1909. „A pesti dal”. *Nyugat* 2(7): 391–392.
- Forrai Judit. 1996. „Kávéházak és kéjnlők”. *Budapesti Negyed* 12–13: 110–120. Online elérés: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/forrai1.htm> (utolsó letöltés: 2024. október 29.).
- Gerő András és Berkovits György. 1996. „Mulató város”. *Budapesti Negyed* 3–4(1): 297–308.
- Granasztói Péter. 1997. „Tömegszórakoztatás a Városligetben: A Vurstli”. *Budapesti Negyed* 16–17: 163–190. Online elérés: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00014/granaszt.htm> (utolsó letöltés: 2024. október 29.).
- Gyáni Gábor. 1994. „Nyilvános tér és használói Budapesten a századfordulón”. *Századok* 6: 1057–1077.
- Gyáni Gábor. 1996. „A kávéházba járó polgár”. *Budapesti Negyed* 12–13: 57–68. Online elérés: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/gyani.htm> (utolsó letöltés: 2024. október 29.).
- Gyárfás Dezső. 1920. *Orfeum*. Budapest: Kultúra Könyvkiadó és Nyomda Rt.
- Hanák Péter. 1998a. „Bécs–Budapest–Prága városfejlődése”. *Budapesti Negyed* 4: 49–60. Online elérés: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00017/049-060.html> (utolsó letöltés: 2024. október 29.).
- Hanák Péter. 1998b. „Polgárosodás és urbanizáció: Bécs és Budapest városfejlődése a 19. században”. In *A Kert és a Műhely*, 17–63. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Heltai Gyöngyi. 2011. „Orfeum az operettben: A pesti zenés szórakoztatás helyszíneinek fikcionalizálása”. In *Terek, tervek, történetek*, 169–190. Budapest: Atelier Francia–Magyar Társadalomtudományi Központ.
- Heltai Gyöngyi. 2014. „Primadonna-paradigma: Blahától az »isteni Zsaszáig és Carola Cecíliától a Honthy-féle Cecíliáig«”. *Metszetek – A Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének online társadalomtudományi folyóirata* 3(1): 82–116. Online elérés: [https://epa.oszk.hu/04500/04590/00030/pdf/EPA04590\\_metszetek\\_2014\\_01.pdf](https://epa.oszk.hu/04500/04590/00030/pdf/EPA04590_metszetek_2014_01.pdf) (utolsó letöltés: 2024. október 29.).
- Horányi Özséb. 1977. *Kommunikáció: Válogatott tanulmányok*. I–II. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Kellér Andor. 1968. *Bal négyes páholy*. Budapest: Magvető.
- Koltay András és Nyakas Levente. 1997. *Magyar és európai médiajog*. Budapest: Wolters Kluwer Kft. Online elérés: [https://mersz.hu/dokumentum/wk48\\_520](https://mersz.hu/dokumentum/wk48_520) (utolsó letöltés: 2024. október 30.).
- Konrád Miklós. 2008. „Orfeum és zsidó identitás Budapesten századfordulón”. *Budapesti Negyed* 16(2): 351–368. Online elérés: [https://epa.oszk.hu/00000/00015/00055/pdf/02bir\\_voros.pdf](https://epa.oszk.hu/00000/00015/00055/pdf/02bir_voros.pdf) (utolsó letöltés: 2024. október 29.).
- Konrád Miklós. 2013. „Brettlik, zengerájok, orfeumok”. In *Ami látható és ami láthatatlan: Erzsébetváros zsidó öröksége*, szerkesztette Török Gyöngyvér. Budapest: Erzsébetváros Polgármesteri Hivatala.
- Kotler, Philip. 1998. *Marketing menedzsment*, fordította Hámosi Péter et al. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Kővágó György. 2009. *A kommunikáció elméleti és gyakorlati alapjai*. Budapest: Aula Kiadó.
- Krúdy Gyula. 2008. *A vörös postakocsi*. Budapest: Akkord Kiadó.
- M. E. 2000. „A kávéház kultusza a magyar irodalomban”. *Napi Magyarország*, január 22., 25–26.
- Molnár Gál Péter. 1995. „A kalábríasz parti”. *Budapesti Negyed* 2: 73–90. Online elérés: <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00007/molnar.htm> (utolsó letöltés: 2024. október 29.).
- Molnár Gál Péter. 2001. *A pesti mulatók: Előszó egy színháztörténethez*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Roth Endre. 1972. „Kultúra és tömegkultúra”. *Korunk* 31(9): 1288–1292.
- Sárközi Mátyás. 2005. „A Király utcán végestelen-végig”. *Holmi* 17(9): 1071–1083.
- Sármány Ilona és Juhász Gyula. 1996. „Amit a századforduló kávéházainak berendezéséről tudunk”. *Budapesti Negyed* 4(2–3): 243–260.
- Sepsí Enikő és Lázár Imre. 2013. *PR és Marketingkommunikáció*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem. Online elérés: <https://btk.kre.hu/ebook> (csak intézményi hozzáféréssel).
- Szabó Miklós. 1978. „Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában”. In *Magyarország története, 1890–1918*, 873–1002. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szalai György. 1973. *A budapesti kávéházak*. I–II–III. Budapest: Hírlapkiadó Vállalat.
- Tarján Vilmos. 1940. *Pesti éjszaka*. Budapest: Szerzői kiadás.
- T. Kiss Tamás. 2013. „Az analfabetizmus: a dualizmus kori Magyarország kulturális/ politikai problémája.” In *Kultúrkapuk: tanulmányok a kultúr[politik]járól, az érték-közvetítésről és a kulturális valóságról*, 11–42. Szeged: Belvedere Meridionale. <https://doi.org/10.14232/belvbook.2013.58503.a>
- Zsigmond Zsófia. 2015. *A századelő magyar kabaréja: Szórakoztatás tömegkultúra és magas-kultúra határán*. Kézirat. Szeged: SZTE BTK Vizuális Kultúra és Irodalomelmélet Tanszék.

## Forrásjegyzék

---

- Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára
- Budapest Főváros Levéltára
- Magyar Nemzeti Levéltár
- Győr Város Levéltára
- Országos Levéltár
- Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára
- Győri Egyházmegyei Levéltár
- Magyar Nemzeti Digitális Archívum: [www.mandadb.hu](http://www.mandadb.hu)
- Digitális Tudománytár: [www.arcanum.hu](http://www.arcanum.hu)
- Közgyűjteményi Portál: [www.hungaricana.hu](http://www.hungaricana.hu)
- Történelmi térképek online: [www.maps.arcanum.com](http://www.maps.arcanum.com)
- Bécsi Színháztörténeti Múzeum (Theatermuseum)
- Fiumei úti sírkert
- Színházi Adatbázis: [www.theatre-architecture.eu](http://www.theatre-architecture.eu)
- Várostörténeti Blog: [www.egykor.hu](http://www.egykor.hu)
- Várostörténelmi blog: [www.falanszter.blog.hu](http://www.falanszter.blog.hu)
- Királyi Könyvek gyűjteménye: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii>
- Közösségi fotóarchívum: [www.fortepan.hu](http://www.fortepan.hu)